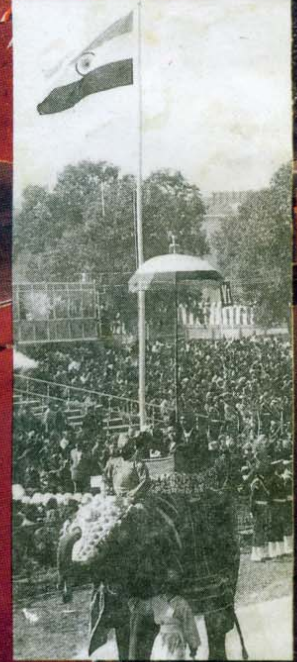
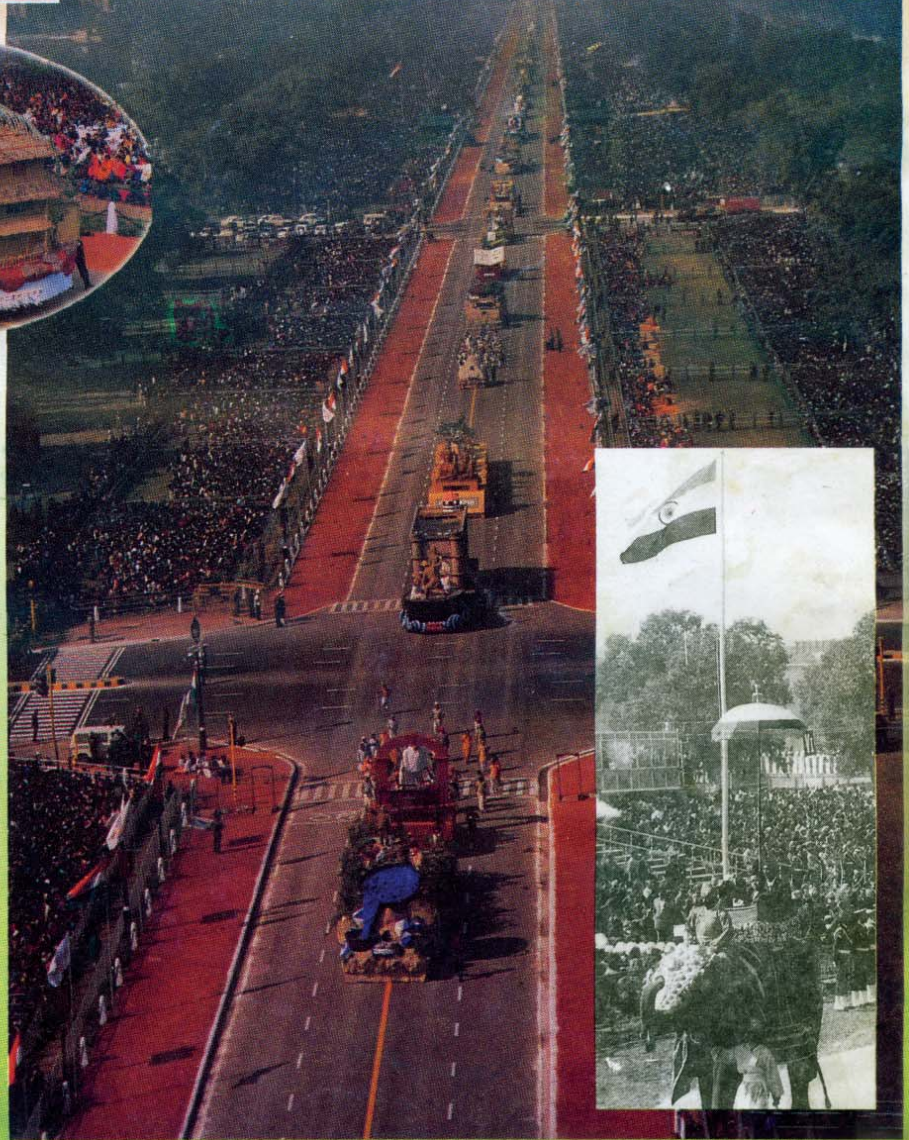

वर्ष ८ अंक ६
सौर पौष शके १९२१

छात्र प्रबोधन

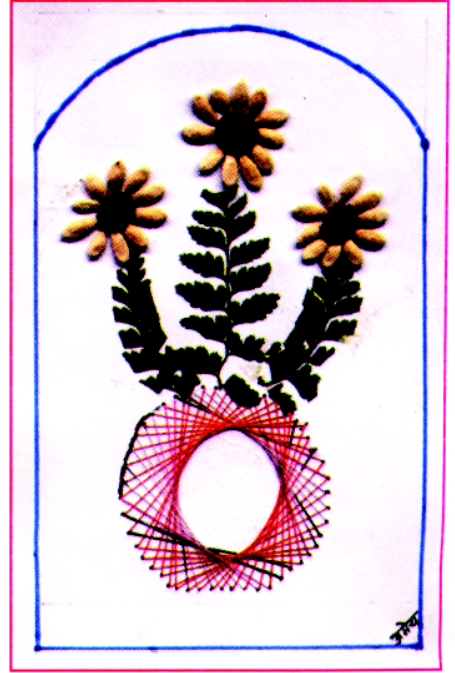

ज्ञान प्रबोधिनीचे
कुमारांसाठी
अभिनव मासिक

शुभेच्छापत्र निर्मिती स्पर्धेतील बक्षिसपात्र शुभेच्छापत्रे !

प्रथम क्रमांक : अपूर्वा मोडक (इ.६वी) सांगली.
(मोहरीचे दाणे, वाळलेली फुले, आईस्क्रीमच्या काड्या यांचा वापर करून अपूर्वाने हे शुभेच्छापत्र तयार केले आहे.)

द्वितीय क्रमांक : अमेय आठल्ये (इ.९वी) कुडाळ
(बीया, पाने, टिकल्या तसेच दोऱ्याचा वापर करून अमेयने हे शुभेच्छापत्र तयार केले आहे.)

परीक्षेनंतर ज्ञान प्रबोधिनी परिचय सहल

कालावधी - २१ ते २३ जानेवारी २०००

ज्ञान प्रबोधिनीच्या कार्याबद्दल ज्यांना आस्था आहे, ते काम जवळून बघण्याची ज्यांची इच्छा आहे व त्यासारखे काही कार्य आपल्याही गावात उभे राहावे, अशी मनीषा आहे, अशा सर्वांसाठी ३ दिवसांची 'प्रबोधिनी परिचय सहल' योजली आहे.

त्यामध्ये पुणे-निगडी-साळुंब्रे-खेड शिवापूर येथील शिक्षण संघटन-संशोधन-आरोग्य-उद्योग व ग्राम विकसन प्रभागांमधील विविध विभाग, प्रकल्प पाहणे व तेथील कार्यकर्त्यांचा परिचय करून घेणे, असा सर्वसाधारण कार्यक्रम असेल.

यावेळच्या प्रबोधिनी परिचय सहलीत, विद्याव्रत संस्काराचा कार्यक्रम व साखरशाळेला भेट, असे विशेष कार्यक्रम असणार आहेत.

सहलीचे शुल्क रु.३००/- असून त्यामध्ये सहलकाळातील निवास-प्रवास-भोजन खर्चाचा समावेश आहे. इच्छुकानी स्थानिक कार्यलयांमध्ये अथवा मुख्य कार्यालयात रोख अथवा मनिऑर्डर अथवा डिमांड ड्राफ्टने १५ जानेवारीपूर्वी शुल्क भरून, नावनिश्चिती करावी. सहलीचे अन्य तपशील नंतर कळवले जातील.

ज्ञान प्रबोधिनीमध्ये आपणा सर्वांचे स्वागत आहे !

'छात्र प्रबोधन'चा जुलै ९९ चा अंक पूर्णतः विद्यार्थ्यांचा असेल !

अंकातील सर्व लेखन विद्यार्थ्यांचे, मुखपृष्ठ अन् चित्रे ही विद्यार्थ्यांचीच !

खालील प्रकारातील साहित्यकृती-कलाकृती
३० फेब्रु. २००० पूर्वी छात्र प्रबोधनकडे पाठवा.

- * कथा, कविता, नाटकले, मुलाखत, पुस्तक परिचय, ललित लेख, संस्था परिचय, माहितीपर लेख, विशेष प्रसंग, आसपास घडणाऱ्या घडामोडींबाबत प्रतिक्रिया.
- * विज्ञान प्रयोग, कृतीपर लेख, व्यंगचित्र, विनोद, कोडी.
- * मुखपृष्ठासाठी मासिकाच्या आकाराचे रंगीत चित्र.

साहित्यकृती स्वतःचीच व सुवाच अक्षरात लिहिलेली असायला हवी. स्वतःचे नाव, पत्ता, शाळा, इयत्ता लिहायला विसरू नका. परीक्षेआधीचा थोडा वेळ वाचवून उत्तम साहित्य लिहा/मिळवा व आपले साहित्य आमच्याकडे वेळेत पाठवा.

(तपशील पान २७ वर)

ॐ

इवली शल्ये रुपती खुपती,
मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख देऊनी
ने ज्योतिर्जगतात

संपादक, प्रकाशक
महेन्द्र सेठिया

संपादक मंडळ

महेन्द्र सेठिया B.E., M.Ed.

शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.

दत्ता श्री.टोळ B.A., B.Com.

विवेक पोंक्षे M.Sc., B.Ed.

कार्यकारी संपादक
वर्षा कुलकर्णी

मुखपृष्ठ व चित्रे: गिरीश सहस्रबुद्धे

अक्षर जुळणी

छात्र प्रबोधन, पुणे ३०

संपर्क पत्ता : छात्र प्रबोधन,
ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ,
पुणे ४११०३०

☎ (०२०) ४४७७६९१, ४४७८०९५
फॅक्स : ४४९१८०६

E-mail : prabodhini@vsnl.com

प्रकाशन दिनांक

राष्ट्रीय सौर ११ पौष, शके १९२१

१ जानेवारी २०००

वर्गणी-(भारतात):

वार्षिक : रु. १२५/-

द्वैवार्षिक : रु. २४०/-

त्रैवार्षिक : रु. ३५०/-

आजीवन : रु. २०००/-

भारताबाहेर- वार्षिक : ३० डॉलर

छात्र प्रबोधन

वर्ष ८ अंक ६

सौर पौष शके १९२१

अंतरंग

२	संवाद	- महेन्द्र सेठिया
३	मागोवा - १९९९	- मल्हार अरणकळे
७	संकल्प आणि सिद्धी....	- शैलजा देशमुख
९	कथा-पोपटाचे झाड	- डॉ. लीला दीक्षित
१३	कालव ओण मोती	- डॉ. पुरुषोत्तम जोशी
१५	रोजनिशी	- डॉ. वैजयंती खानविलकर
१८	कविता पानोपानी दवबिंदू ऋतू	- उर्मिला मेस्त्री - आश्लेषा महाजन
१९	देवकीनंदन गोपाला	- सुषमा निसळ
२२	अभ्यासातील स्वावलंबन अभ्यासाची परिणामकता कशी वाढवाल?	- प्रा. महेन्द्र सेठिया
२५	आयुष्यातील वादळलाटा (लेखमाला) चमत्काराशिवाय नमस्कार नाही	- पु. ग. वैद्य
२८	तिळगूळ घ्या, गोड बोला	- चि. दीपक महाले
२९	ओरिसा डायरी	- डॉ. केदार मराठे - डॉ. शिरीष पाठक
३२	स्थानिक उपक्रम केंद्रांवरील वृत्त	

हात हाताशी घेऊन घडवू इतिहासाची पाने । स्वर उंचावून गाऊ इथल्या मातीचे गाणे ।

प्रिय प्रबोधक मित्र-मैत्रिणींनो,

संवाद

हा संवाद रेल्वेतून लिहितोय... चाललोय ओरिसात... कोणार्क एक्सप्रेसने भुवनेश्वरला. दिवाळीच्या दिवसांमध्ये, प्रचंड वादळाने ओरिसाच्या किनारपट्टीवर घातलेल्या थैमानाच्या, सुन्न करणाऱ्या बातम्या अन् चित्रे तुमच्यापैकी अनेकांनी वाचली-पाहिली असतील. अल्पावधीतच भारतभरातून अनेक स्वयंसेवी संस्था-संघटना-व्यक्ती यांच्याकडून अत्यंत उत्स्फूर्तपणे मदतीचा ओघ तेथे सुरू झालाय. सैन्याने एकूण परिस्थिती बरीच नियंत्रणाखाली आणून मदतकार्याला गती दिली आहे. प्रबोधिनीतर्फे 'प्रचीर्ती वैद्यकीय गटा'च्या माध्यमातून आठ डॉक्टर्स, दहा दिवस तेथे मदत कार्यासाठी जाऊन आले. त्यांचे अनुभव तुम्ही या अंकातील एका लेखात वाचालच.

एरवी 'भारत माझा देश आहे, सारे भारतीय माझे बांधव आहेत.' ह्या प्रतिज्ञेतील ओळी कितीही रूक्षपणे म्हटल्या जात असल्या, तरी अशा नैसर्गिक आपत्तींच्या वेळी व युद्धाच्या वेळी मनात मुळातच असलेली बंधुत्वाची, ऐक्याची भावना अगदी उफाळून येते. त्याचे दर्शन अन् त्याचा प्रत्यक्ष अनुभव मोठा हृद्य असतो. १९८९च्या बिहार भूकंपाच्या वेळी मी याचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतलाय.

ओरिसाची आपत्ती तर प्रचंडच मोठी आहे. त्यामुळे ८-१५ दिवसांच्या मदतीने भागणार नाही. त्यासाठी अधिक मोठ्या कालावधीसाठी नियोजनपूर्वक मदत करण्याची प्रबोधिनीची योजना आहे. त्याची पाहणी करण्यासाठी अन् पुढील कामाचे नियोजन करण्यासाठी डॉबिवली अन् सोलापूरच्या कार्यकर्त्यांसह दहा दिवसांसाठी ओरिसाला चाललोय. या मदतकार्यात तुम्हालाही सहभागी व्हायची इच्छा असेल तर शेवटच्या पानावरील आवाहन वाचून त्याला जरूर प्रतिसाद द्यावा.

देशप्रश्नांबाबत, देशावरील संकटांबाबत आपण सततच जागरूक असलं पाहिजे अन् आपल्या शक्तीप्रमाणे यथाशक्य ती मदत केली पाहिजे. मनातली ही ऊर्मी अधिक ठळकपणे व्यक्त करण्याचं ओरिसाचं दुर्दैवी वादळ, हे निमित्त !

डिसेंबरचे शेवटचे दिवस या सहस्रकातील शेवटचे दिवस म्हणून मोठा गाजावाजा करत अनेकांनी, तुम्हीसुद्धा साजरे केले असतील. उत्साह-आनंद साजरे करण्याचे निमित्त आपण शोधतच असतो नाही का? पण आंतरराष्ट्रीय स्तरावर काही मूठभर देशातील लोकांनी स्वतःच्या फायद्यासाठी एक वर्ष अलिकडेच हे सहस्रक संपवलयं, हे तुम्हाला जाणवलं नाही का? (हे सहस्रक संपायला अजून एक वर्ष आहे.) शिवाय आनंद, उत्साह साजरे करण्याच्या काही विक्षिप्त पद्धतीही पाश्चिमात्यांकडून इतक्या न कळतपणे आमच्यात उतरल्यात की त्याचं आम्हाला काही वेगळं वाटतंच नाही. थोडं अवघड लिहितोय का? संक्रांतीसारखा तिळगूळ देण्या-घेण्याचा, स्नेहभाव जपण्याचा, वाढविण्याचा, भारतीय ऋतुमानाशी सुसंगत असलेला उत्सव आपल्याकडे असताना वेगळ्या 'फ्रेंडशिप डे'ची आम्हाला गरज का भासावी? इथले सण, परंपरा हे सगळं बुरसटलेलं अन् अमेरिकेतलं ते सर्व पुढारलेलं, या विचारांचाच हा आविष्कार नाही का? तुम्हाला काय वाटतं?

यावर्षीच्या प्रजासत्ताक दिनापासून 'स्वतंत्र' भारतात 'स्वदेशी'चा विचार छोट्या-छोट्या कृतींमधून तुम्ही व्यक्त करू शकाल का? मी दोन गोष्टी सुचवितो. एक-देवनागरी/ भारतीय लिपीत स्वाक्षरी करणे अन् दोन-दूरभाषवर बोलताना, एकमेकांना अभिवादन करताना, हॅलो ऐवजी नमस्ते, नमस्कार, रामराम, अशी स्वकीय रीत वापरणे. वरील दोन संकल्प करणाऱ्यांनी ते संकल्प पोस्टकार्डवर लिहून, स्वाक्षरीसह ते पोस्टकार्ड छात्र प्रबोधनच्या पत्यावर पाठवावे. (स्वतःचे संपूर्ण नाव व सभासद क्रमांक लिहिण्यास विसरू नये.) अशा सर्व प्रबोधकांना मान्यवर व्यक्तींच्या हस्ताक्षरातील संदेश त्यांच्या स्वाक्षरीसह छात्र प्रबोधनतर्फे पाठविला जाईल. तुमच्या मनापासून दिलेल्या प्रतिसादाची आम्ही निश्चितच वाट पाहू. अशा छोट्या छोट्या कृती जाणीवपूर्वक करीत राहिल्याने देशभक्तीची, स्वदेशीची भावना हळूहळू जागी होईल, असा मला विश्वास वाटतो.

नववर्षाच्या शुभेच्छा अर्थातच गुढीपाडव्याला !

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सेठिया)

भारत भूच्या एकत्वाची घुमे जगतातून ग्वाही, 'एक राष्ट्र-' हा भाव मनातून सदैव अमुचा राही.

नुकतंच ९९ साल संपलं. देशाच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक सांस्कृतिक, विज्ञान-तंत्रज्ञान, अशा विविध आघाड्यांवर होणाऱ्या नित्य घडामोडी, स्थित्यंतरं याला हेही वर्ष अपवाद नाही. कारगिलचा संघर्ष-पण त्यात भारताने मिळवलेले अभूतपूर्व यश यामुळे देशभर उत्साहाचे वातावरण

निर्माण झाले. १३ महिन्यांनी लगेचच आलेल्या निवडणुका, वेगवेगळ्या राज्यात झालेले सत्ताबदल किंवा नेतृत्वबदल, अशा राजकीय घटनांनी हे वर्ष चांगलेच गाजले. त्याबरोबर ओरिसातील वादळासारख्या नैसर्गिक आपत्ती, कारगिलमधील जवानांच्या कुटुंबियांचे पुनर्वसन यासारख्या कसोटीच्या क्षणी भारतीयांच्या संवेदनक्षमतेचे, माणुसकीचे दर्शन झाले. विज्ञान-तंत्रज्ञानामध्ये काही क्षेत्रात, आपण प्रगतीचे पाऊल पुढे टाकले. अनेक प्रश्नांवरून वादळे उठली, चर्चा झडल्या पण या सगळ्यातून दर्शन घडले ते लोकमनाच्या जागरूकतेचे. भारतातील अनेक स्थित्यंतरांबरोबरच आपल्या शेजारी राष्ट्रांतही अशाच नाट्यमय हालचाली घडल्या. या सर्वांचा मागोवा आपण थोडक्यात घेणार आहोत.

केंद्रातील अटलबिहारी वाजपेयी यांच्या नेतृत्वाखालील सरकारचा केवळ एका मताने पराभव झाला आणि नंतर पर्यायी सरकारस्थापनेचे विरोधी पक्षांचे प्रयत्न फसले. त्यातूनच केवळ तेरा महिन्यांच्या कालावधीनंतर

मागोवा १९९९

- मल्हार अरणकळे

देशवासीयांना पुन्हा लोकसभा निवडणुकीला सामोरे जावे लागले. कारगिलच्या युद्धात शूर भारतीय जवानांनी मिळविलेला विजय व निवडणूक या घटनांभोवती गेल्या वर्षभरातील बराच मोठा काळ फिरत राहिला.

पाकिस्तानशी संबंध सुधारण्याच्या प्रयत्नांचा एक भाग म्हणून श्री.वाजपेयी यांनी लाहोर बस यात्रा केली. त्यांच्या या भूमिकेचे देशात; तसेच आंतरराष्ट्रीय पातळीवरही स्वागत व खूप कौतुकही झाले; परंतु सौहार्द प्रस्थापित करण्याच्या या प्रयत्नांची शाई वाळते न वाळते तोच पाकिस्तानने द्रास, कारगिल, बटालिक या भागात सैन्याच्या हालचाली सुरू केल्या होत्या. पाकिस्तानाने पुरेशी तयारी केल्यानंतरच घुसखोरीचा प्रयत्न केला आणि नंतरच आपल्या लष्कराला पाकिस्तानच्या या कुरापतींची माहिती समजली. अत्यंत प्रतिकूल स्थितीत भारतीय जवानांनी शत्रूचा मुकाबला केला आणि अंतिम विजय आपलाच झाला; मात्र त्यासाठी देशातील अनेक जवानांना हौतात्म्य पत्करावे लागले आणि कित्येकांना अपंगत्व स्वीकारावे लागले. या सर्वांच्या पुनर्वसनाचे फार मोठे काम

सरकारपुढे उभे आहे. जनतेकडून तसेच इतर ठिकाणांहूनही मदतीचे असंख्य हात पुढे आले. या सर्व बाबतीत श्री.वाजपेयी यांनी स्वीकारलेली भूमिका कणखर होती. तिचेही सर्वत्र स्वागत आणि कौतुक झाले. १९७१ प्रमाणेच भारताने पुन्हा विजय संपादन केल्यामुळे आंतरराष्ट्रीय पातळीवरही भारताचे महत्त्व वाढले.

युद्धातील विजयाने श्री.वाजपेयी यांची प्रतिमा उजळून निघाली. केंद्रात पुन्हा त्यांच्याच नेतृत्वाखाली स्थिर सरकार यावे, असाच सर्वसाधारण सूर प्रकट होऊ लागला. श्री.वाजपेयी यांचे सरकार पराभूत झाल्यानंतर इतरांच्या मदतीने पर्यायी सरकार देण्याचा प्रयत्न काँग्रेसने करून पाहिला; पण अंतर्गत गट-गटांचे वाद, मानापमान उफाळून आल्यामुळे तसे होऊ शकले नाही आणि अखेर पुन्हा निवडणूक हाच एकमेव पर्याय शिल्लक राहिला. देशाला आता निवडणूक परवडणार नाही, कोणाही राजकीय पक्षाला निवडणूक नको आहे, निवडणुकीनंतरही त्रिशंकू स्थितीच राहणार अशी चर्चाही खूप झाली; परंतु निवडणूक कोणीच टाळू शकले नाही. काँग्रेसच्या अध्यक्ष श्रीमती सोनिया गांधी यांच्या नेतृत्वाखाली पर्यायी सरकार देण्याच्या किंवा काँग्रेसने एकजुटीने निवडणूक लढविण्याचा पर्याय पुढे आला; आणि तेथेच काँग्रेसच्या विभाजनाची मुळे रोवली गेली.

भावी पंतप्रधान म्हणून सोनिया गांधींच्या नावाची चर्चा सुरू झाली आणि त्याबरोबरच पक्षाचे ज्येष्ठ नेते आणि तत्कालीन काँग्रेसचे लोकसभेतील नेते श्री.शरद पवार यांनी विदेशी नागरिकत्वाचा मुद्दा काँग्रेस कार्यकारिणीच्या बैठकीत मांडला. पी.ए.संगमा आणि तारिक अन्वर यांनी श्री.पवार यांच्या भूमिकेला पाठिंबा दिला आणि या नेत्यांच्या अशा उघड भूमिकेने राजकीय क्षेत्राला जबरदस्त धक्का बसला.

काल गणाया करी सुरवात । साक्ष तयाची इतिहासात ।

श्री.पवार यांचे समर्थकही आश्चर्यचकित झाले. काँग्रेसमधील पवारविरोधी गटाने पक्षाध्यक्षा श्रीमती गांधींकडे त्यांना पक्षातून काढून काढण्याचा आग्रह धरला आणि अखेर या तिघाही नेत्यांवर तशी कारवाई झाली. नंतर श्री.पवार यांनी राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाची स्थापना केली आणि काँग्रेसच्या विरोधात ते निवडणुकीत उतरले. नव्या पक्षाला निवडणूक आयोगाची मान्यता मिळविणे, चिन्ह मिळवणे आणि या प्रक्रिया पूर्ण झाल्यावर मर्यादित काळात प्रचार करणे, असे मोठे आव्हान त्यांच्यापुढे होते. राज्य विधानसभा निवडणुकीत निर्विवाद बहुमत आणि लोकसभेत किमान २५ जागा मिळविण्याचा दावा ते करीत होते; पण हे झाले नाही. लोकसभा निवडणुकीत

राष्ट्रवादी काँग्रेसला फक्त पाच जागा मिळाल्या; तर महाराष्ट्रात सत्तास्थापनेसाठी अपरिहार्यता म्हणून काँग्रेसशी हातमिळवणी करावी लागली. राज्यात काँग्रेसने राष्ट्रवादी काँग्रेसपेक्षा अधिक जागा मिळविल्या. श्री.पवार यांचे विरोधक श्री.विलासराव देशमुख मुख्यमंत्रिपदी आरूढ झाले आणि राष्ट्रवादी काँग्रेसचे श्री.छगन भुजबळ यांनी उपमुख्यमंत्रिपद स्वीकारले. अपक्ष सदस्यांनी या सरकारला पाठिंबा दिलेला असला, तरी अगदी अलीकडेच त्यांच्या एका गटाने स्वतंत्र होण्याची भाषा सुरू

केली आहे.

उत्तर प्रदेशचे माजी मुख्यमंत्री कल्याणसिंह यांना, पंतप्रधान अटलबिहारी वाजपेयी यांच्यावर टीका करून पक्षशिस्तीचा भंग केल्याच्या कारणावरून भारतीय जनता पक्षातून निलंबित करण्यात आले. नंतर त्यांनी नव्या राष्ट्रीय क्रांती पक्षाच्या स्थापनेची घोषणाही केली. उत्तर प्रदेश भाजपतील हे शीतयुद्ध आता उघड आणि तीव्र बनले आहे. दरम्यान, तेथे रामप्रकाश गुप्ता यांच्या नेतृत्वाखाली नवे सरकार अस्तित्वात आले आहे.

पाकिस्तानातही ऑक्टोबरमध्ये झालेला लष्करी उठाव आणि पंतप्रधान नवाझ शरीफ यांना देशद्रोहाच्या आरोपावरून पदच्युत करण्याची घटनाही सध्या चर्चेचा विषय बनली आहे. तेथील लष्करप्रमुख जनरल परवेझ मुशर्रफ यांनी सत्ता ताब्यात घेतली असून, शरीफ यांच्याविरुद्ध खटला दाखल करण्यात आला आहे. पाकिस्तानची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी मुशर्रफ यांनी संरक्षणखर्चात कपात करून ७ कोटी रुपयांचा निधी वापरण्याची घोषणा केली. त्याचे जनतेचे स्वागत केले आहे. तरीही लष्करी राजवटीचे भवितव्य पाकिस्तानच्या निवडणूक आयोगाकडून घेतल्या जाणाऱ्या सार्वमतावर अवलंबून आहे. श्रीलंकेतही निवडणुका अगदी जवळ आल्या असताना १८ डिसेंबरला एल.टी.टी.ई.च्या आत्मघातकी पथकाने, एका प्रचार सभेत घडवून आणलेल्या प्रचंड स्फोटात, श्रीलंकेच्या अध्यक्ष श्रीमती कुमारतुंगा जखमी झाल्याने तेथील वातावरण तंग आहे. मलेशियातील निवडणुकीत पंतप्रधान महाथीर मोहंमद यांनी सलग अठरा वर्षांनंतर आता पुन्हा सत्ता हस्तगत केली आहे. बांगला देशाचे माजी पंतप्रधान काझी जफर अहमद यांना आर्थिक गैरव्यवहार प्रकरणी पंधरा वर्षांच्या कारावासाची शिक्षा देण्यात

शतशः प्रणाम

१० जानेवारी : ज्येष्ठ समाजवादी विचारवंत आचार्य श्रीपाद कृष्ण केळकर यांचे निधन.
२५ जानेवारी : लोकसभेचे माजी उपसभापती, नॉर्वे आणि म्यानमारमधील भारताचे राजदूत जी.जी.स्वेल यांचे निधन.
७ फेब्रुवारी : जॉर्डनचे राजे हुसेन यांचे निधन.
८ फेब्रुवारी : माजी लष्करप्रमुख जनरल सुंदरजी यांचे निधन.
१६ फेब्रुवारी : खगोल शास्त्रज्ञ डॉ.व्ही.के.कपाही यांचे निधन.
- पहिला 'सुपरमॅन' रंगविणारे अभिनेते कर्क ऑलिन यांचे ह्यूस्टन येथे निधन.
९ मार्च : ज्ञानपीठ पुरस्कार विजेते मल्याळी साहित्यिक तकाझी शिवशंकर पिल्ले यांचे निधन.
१९ मार्च : चित्रपटनिर्माते ओ.पी.रल्हन यांचे निधन.
२४ फेब्रुवारी : नोबेल पारितोषिक विजेत्या गेर्डरूड बेली इलियन यांचे निधन

२६ फेब्रुवारी : प्लुटोनियमसह सहा आण्विक मूलद्रव्ये शोधून काढणारे नोबेल पारितोषिक विजेते शास्त्रज्ञ ग्लेन सीबोर्ग यांचे निधन.
९ मार्च : कविवर्य कुसुमाप्रज यांचे निधन.
१२ मार्च : ख्यातनाम व्हायोलिनवादक येहुदी मेन्युहिन यांचे निधन.
१६ मार्च : ज्येष्ठ गायिका कुमुदिनी पेडणेकर यांचे निधन.
३० जून : मध्य प्रदेशाचे माजी मुख्यमंत्री वीरेंद्रकुमार सकलेचा यांचे निधन.
४ जुलै : राजमाता सुमित्राराजे भोसले यांचे निधन.
३१ ऑक्टोबर : रॉकेट तंत्रज्ञानाचे प्रणेते डॉ.एस.श्रीनिवासन यांचे निधन.
१७ डिसेंबर : भाजपचे नेते कृष्णलाल शर्मा यांचे निधन.
या शिवाय सुप्रसिद्ध अभिनेते सूर्यकांत, मोहन गोखले, दिग्दर्शक गिरीश घाणेकर, ज्येष्ठ चित्रकार भय्यासाहेब ओंकार, वेस्ट इंडिजचा प्रसिद्ध गोलंदाज माल्कम मार्शल, आदींचेही यावर्षी दुःखद निधन झाले.

तेज बघावे नक्षत्रांचे, रंग बदलत्या ऋतुचक्राचे | निरीक्षणाने गिरवू आणि आयुष्याचे धडे |

झेप आमुची यशाकडे...

विख्यात अभिनेते,
दिग्दर्शक, लेखक
श्री. गिरीश कर्नाड
यांना यंदाचा ज्ञानपीठ
पुरस्कार देऊन
गौरवण्यात आले.

ज्येष्ठ साहित्यिक
विजय तेंडुलकर,
ख्यातनाम नर्तक

पंडित बिरजू महाराज, ज्येष्ठ गायक पंडित
भीमसेन जोशी, भरत नाट्यमचे गुरू
कै.के.पी.किट्टप्पा पिल्ले, मोहनवीणावादक
विश्वमोहन भट, गायक राजन-साजन
मिश्र, अभिनेते सौमित्र मुखर्जी, गायिका
परवीन सुलताना इत्यादींना संगीत नाटक
अकादमीची सन्मानवृत्ती यंदा प्रदान
करण्यात आली. महाराष्ट्र सरकारतर्फे
देण्यात येणारा १९९९ चा लता मंगेशकर
पुरस्कार यंदा आशा भोसले यांना प्रदान
करण्यात आला.

या वर्षीच्या विश्वसुंदरी स्पर्धेत
मुंबईच्या युक्ता मुखी हीची १४
स्पर्धकांतून विश्वसुंदरी म्हणून निवड
झाली. युक्ता ही भारतातील पाचवी
विश्वसुंदरी ठरली आहे.

* विज्ञान आणि तंत्रज्ञान क्षेत्रातील
उल्लेखनीय कामगिरीबद्दलच्या मानाचा
जी.पी.चटर्जी पुरस्कार डॉ. वसंतराव
गोवारीकर यांना जाहीर.

* कविवर्य नारायण सुर्वे, ज्येष्ठ रंगकर्मी
सत्यदेव दुबे, गीतकार-कवी गुलझार,
बासरीवादक हरिप्रसाद चौरासिया
इत्यादींना मध्य प्रदेश
सरकारचे पुरस्कार.

* ज्येष्ठ सामाजिक
कार्यकर्ते बाबा आमटे
यांना गांधी शांतता
पुरस्कार जाहीर.

* व्यंकटेश माडगूळकर
यांना कुसुमाग्रज

प्रतिष्ठानतर्फे जनस्थान पुरस्कार.

* विख्यात जर्मन साहित्यिक गुंथर ग्रास
यांना साहित्यासाठीचा नोबेल पुरस्कार.

* पांडुरंगशास्त्री आठवले यांना
जीवनगौरव पुरस्कार.

* माजी राष्ट्रपती डॉ. शंकर दयाळ शर्मा
यांना इंदिरा गांधी पुरस्कार.

* चित्रपट निर्माते
बी.आर.चोप्रा यांना
दादासाहेब फाळके
पुरस्कार.

* यावर्षी इंग्लंड
येथे झालेल्या
वर्ल्डकप क्रिकेट
स्पर्धेत ऑस्ट्रेलियाचा संघ विजेता ठरला.

* जागतिक व्यावसायिक बिलियर्ड्स
आणि स्नूकर संघटनेतर्फे वर्षातील
सर्वोत्कृष्ट खेळाडूसाठीचा पुरस्कार
भारताच्या गीत सेठी यांना जाहीर.

भारताच्या लिएंडर पेस व महेश

भूपती या जोडीने टेनिसमधील विम्बडन
या मानाच्या स्पर्धेत, दुहेरीचे विजेतेपद
मिळवून भारताची मान उंचावली.
लिएंडरला याच स्पर्धेत मित्र दुहेरीचे
विजेतेपदही मिळाले.

* टेनिससम्राज्ञी स्टेफी ग्राफ हिला
'ऑलिंपिक ऑर्डर' देण्यात आल्याचे
जाहीर. बावीस ग्रँड स्लॅम जिंकलेली
स्टेफी ग्राफ यंदाच स्पर्धात्मक टेनिसमधून
निवृत्त झाली.

* माजी कसोटीपटू सलामीचा
फलंदाज नवज्योत सिद्धू आंतरराष्ट्रीय
क्रिकेटमधून निवृत्त.

आली आहे. पोर्तुगालकडून चीनकडे
'मकाव' प्रांताचे हस्तांतरण होण्याची
ऐतिहासिक घटना या वर्षाअखेरीस पार
पडली.

आगामी वर्ष या सहस्रकातील
अखेरेचे वर्ष आहे. या वर्षातही अनेक
प्रश्न आपल्या पुढे उभे आहेत. तांत्रिक-
वैज्ञानिक प्रगतीबरोबरच ही आव्हानेही
मोठी आहेत. संगणकासंदर्भातील धर्ष
समस्येला तोंड देण्यासाठी सर्व जगातील
संगणकतज्ज्ञ सज्ज झाले आहेत.

ओरिसाच्या किनारपट्टीला; तसेच
पश्चिम बंगाल आणि आंध्र प्रदेशाच्या
किनारपट्टीला नोव्हेंबरच्या प्रारंभी
चक्रीवादळाने जोरदार तडाखा दिला.
ओरिसातील चक्रीवादळाचा तडाखा नऊ
जिल्ह्यांना बसला असून, सुमारे पाच
हजार लोकांचा बळी त्यात गेला. सुमारे
पंचवीस लाख घरे उद्ध्वस्त झाली आणि
दीड कोटींवर लोकांचे संसार वाऱ्यावर
उधळले गेले.

या वर्षाभरात सर्वाधिक भीषण मानले
जाणारे एकूण ३५७ रेल्वे अपघात घडले.

१ ऑगस्टला ब्रह्मपुत्र मेलला झालेल्या
भीषण अपघातात सुमारे ३०० व्यक्तींचे
दुदैवी निधन झाले; तर ६०० माणसे
जखमी झाली.

प्रदीर्घ मंदीशी लढत राहिलेल्या
अनेक उद्योगांत आता आशेचे किरण दिसू
लागले आहेत. यंदाच्या पहिल्या
सहामाहीतील कामकाज-वृत्तांताचा
आढावा घेतला असता, मंदीचे सावट दूर
होत असल्याचे चित्र दिसू लागले आहे.

कला संस्कृतीची सोबत जपत पुढे पुढे जायचे । माणसामाणसातले जन्माचे नातेही बांधायचे।

घरगुती उपकरणे, असेंद्रिय रसायने, औद्योगिक स्फोटके, वस्त्रोद्योगातील उपकरणे असे काही अपवाद वगळता, इतर क्षेत्रांतील उलाढाल वाढली आहे. मोटारी, व्यापारी वाहने, वाहनांचे सुटे भाग, सायकली, इलेक्ट्रॉनिक्स, रबर उत्पादने यांच्या विक्रीत वाढ दिसून येते. 'चहाचा जगातील सर्वात मोठा उत्पादक' हे भारताचे स्थान आज टिकून असले, तरी श्रीलंकेने 'चहाचा सर्वात मोठा निर्यातदार देश' म्हणून स्थान मिळविले आहे.

बोफोर्स कंपनीकडून (आताचे नाव 'सेल्सियस') एक हजार ४३७ कोटी किमतीच्या, हॉवित्झर तोफा खरेदी करण्याच्या मार्च १९८६ मध्ये झालेल्या व्यवहारात ६४ कोटी रुपयांची दलाली दिली गेल्याचा आरोप केंद्रीय गुप्तचर विभागाने दाखल केलेल्या आरोपपत्रात केला. माजी पंतप्रधान राजीव गांधी यांचे नाव एक आरोपी म्हणून त्यात आल्याने

राजकीय क्षेत्रात मोठे वादळ उठले. श्री.गांधी यांचे नाव आरोपपत्रातून वगळावे, अशी मागणी काँग्रेसने केली आणि या प्रकरणी एका मोठ्या उद्योगसमूहाला पाठीशी घालण्याचा सरकारचा प्रयत्न असल्याचा आरोपही करण्यात आला; मात्र श्री.गांधी यांचे नाव वगळण्यास केंद्र सरकारने नकार दिला. इटलीतील उद्योगपती ओट्टाव्हिओ कानोची, कंपनीचे माजी एजंट विन चड्ढा, माजी सरक्षण सचिव एस.के.भटनागर, कंपनीचे माजी मुख्य कार्यकारी अधिकारी मार्टिन आर्दबो यांना न्यायालयाने समन्स काढली.

पाथ फाइंडर यानाच्या दोन वर्षांपूर्वीच्या मोहिमेनंतर 'नासा' या अवकाशसंशोधन संस्थेने मंगळावर 'पोलर लँडर' यान पाठविले आहे. सुमारे सत्तर कोटी किलोमीटर अंतराचा प्रवास करून ते या महिन्याच्या सुरुवातीला मंगळावर उतरले. मंगळाच्या पृष्ठभागाची व त्यावरील विरळ

हवामानाची माहिती मिळविणे आणि तेथे पाणी आहे काय, याचा शोध घेणे, यासाठी हे यान पाठविण्यात आले आहे. या यानाचे वजन ६१८ किलो आहे.

संपूर्ण स्वदेशी बनावटीचे क्रायोजेनिक इंजिन तयार करण्यात आलेले यश हा भारताच्या अवकाश कार्यक्रमातील एक महत्त्वाच्या टप्पा ठरला. 'जीएसएलव्ही' च्या तिसऱ्या उड्डाणापासून या इंजिनाचा वापर करण्यात येणार असून, हे उड्डाण जून २००० मध्ये होणार आहे. अशा प्रकारचे इंजिन विकसित करण्यास इतर देशांना दहा ते पंधरा वर्षे लागली. आपण हे यश सात वर्षात संपादन केले आहे. या इंजिनाची चाचणी कन्याकुमारी जिल्ह्यातील महेंद्रगिरी टेकड्यांमध्ये डिसेंबरमध्ये होत आहे.

ताऱ्याच्या निर्मितीपासून विश्वाच्या निर्मितीपर्यंतच्या असंख्य कोड्यांचा खगोलशास्त्रीय वेध घेण्यासाठी नारायणगावजवळ खोडद येथे उभारण्यात आलेली जगातील सर्वात मोठी मीटरवेव्ह रेडिओ दुर्बिण (जीएमआरटी) या महिन्याच्या प्रारंभापासून पूर्ण क्षमतेने कार्यरत झाली आहे. प्रा.गोविंदस्वरूप हे या प्रकल्पाचे शिल्पकार आहेत.

पोखरणमधील दुसऱ्या आण्विक चाचण्यांनंतर भारतातील दोनशे संस्थांशी व्यवहार करण्यावर अमेरिकेने बंदी घातली होती. भारतापाठोपाठ पाकिस्ताननेही आण्विक चाचण्या घेतल्यांनंतर अमेरिकेने त्या देशातील शंभर संस्थांवरही असेच निर्बंध घातले आहेत. भारतीय संस्थांवरील निर्बंध उठविण्याची प्रक्रिया क्लिंटन प्रशासनाने नुकतीच सुरू केली असून ५१ कंपन्यांवरील आणि संस्थांवरील निर्बंध मागे घेण्यात आले आहेत. भारतातील विविध दारूगोळा कारखाने, वैज्ञानिक संस्था, भारत हेवी इलेक्ट्रिकल्स लिमिटेड आणि टाटा इन्स्टिट्यूट ऑफ फंडामेंटल रिसर्च (टी.आय.एफ.आर.) अशा संस्थांना या

निर्णयाचा फायदा होणार आहे.

१९९९ या वर्षात घडलेल्या विविध क्षेत्रातील महत्त्वाच्या घटनांच्या आढावा घेतला. एकूणच आपल्या देशातील राजकीय बदल, आर्थिक धोरणे, सामाजिक प्रश्न याविषयी जागरूकता असायला हवी हा या लेखाचा हेतू ! ओरिसामधील वादळाने झालेल्या अपरिमित हानीच्या बातम्या वाचत असताना आमचे अंतःकरण हलते की नाही ? की केवळ बघ्याच्या भूमिकेतून आम्ही क्षणभर हळहळ व्यक्त करून सर्व काही विसरून जातो ? आमच्या शेजारी राष्ट्रांमध्ये होत असलेल्या घडामोडी त्याचा दूरान्वयाने आपल्या देशाशी संबंध यातून आंतरराष्ट्रीय राजकारण विषयक काही आकलन आमच्या मनाला होते का ? आजचा वर्तमान उद्याचा इतिहास असणार आहे. या वर्तमानाचे आपण साक्षी आहोत एवढेच नव्हे, त्याचा एक भाग आहोत ही जाणीव जागी व्हावी. त्यासाठी वृत्तपत्रवाचनाची, दूरदर्शन वरील बातम्या ऐकण्याची सवय आपण लावून घ्यायला हवी. मग वर्षभरातील घडामोडी, एकत्रित आढावा वाचताना तो मनात खोलवर पोहोचेल आणि त्याचे समग्र आकलन एक वेगळाच आनंद देऊन जाईल.

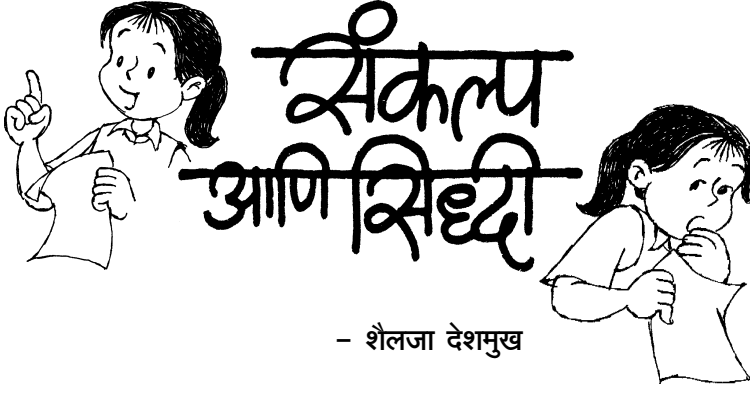
- श्री.मल्हार अरणकळे

१०/२ गुरुजन सोसायटी,
शास्त्रीनगर, कोथरुड, पुणे २९

सूचना

छात्र प्रबोधनतर्फे घेण्यात येणाऱ्या ध्वनिफीत निर्मिती व भाषा-समाजशास्त्र विषयातील प्रकल्प स्पर्धासाठी साहित्य पाठविण्याचा अंतिम दिनांक -
३१ जानेवारी २०००

विज्ञानाच्या सहाय्याने ग्रहतारे जवळ आले। खरंच का तम ओसरून तेज खुलू लागले ?

- शैलजा देशमुख

काही संकल्प हे सिद्धीस जाण्यासाठी नसतातच मुळी ! कारण तसं झालं तर आयुष्य आखीवरेखीव, अळणीच बनून जाईल. आता हेच पाहानं, रोज पहाटे लवकर उठून अभ्यासाला बसायचं, हा संकल्प शाळेत असताना मी किती वेळा करीत असे. परीक्षा जवळ आलेली असायची. सकाळी लवकर उठायचंय मग लवकर झोपायला नको ? मारे घड्याळाला गजर लावायचा. (अर्थात तो गजर आपल्यासाठी नसतोच, तो असतो आईसाठी नाहीतर बाबांसाठी!...) एरवी अभ्यास करायला बसलं तर इतक्याशा आवाजानेही आपली तंद्री मोडते. पण पहाटेच्या साखरवेळी

हवेत छानसा गारवा भरून राहिलेला असतो. स्वप्नबिप्न बिलकुल पडत नसतात. अशावेळी अशी काही गाढ झोप लागते की निर्विकल्प समाधी की काय म्हणतात तिचा अनुभव आपण निद्रीस्त अवस्थेत घेत असतो. चार दिवस आई उठवून उठवून दमते ! 'जाऊ दे आजचा दिवस ! उद्यापासून नक्की उठायचं हं' असं आईला आणि स्वतःच्या मनाला समजावत, आपण पांघरुण अंगावर ओढून घेतो आणि लवकर उठण्याचा संकल्प त्या पांघरुणाआड गुडूप होतो. हळूहळू सरावाने सवय लागते म्हणा. पण तरीही या झोपेचा आनंद न्यारा, हे तर खरंच हं मंडळी !

अभ्यासाचं वेळापत्रक दरवर्षी वर्षातून चारवेळा करण्यासाठीच असतं. ७ ते ८ पाठांतर, ८ ते ९ गणित, ९ ते १० शाळेचा गृहपाठ ... नंतर शाळा... झालंच तर रात्री उरलेले विषय. तासवार वेळापत्रक छानपैकी आखीवरेखीव लिहून काढायचं-कुण्णा कुण्णाला म्हणून दाखवायचं नाही. एखादा दिवस वेळापत्रकाप्रमाणे अभ्यास - मग हळूहळू एक एक विषय गळायला लागतो. जेमतेम गृहपाठाचा तास उरतो. या सगळ्या गडबडीत परीक्षा जवळ येऊन ठेपते. मग वेळापत्रक वेगळंच रूप धारण करतं. एखाद्या नावडत्या विषयाचा अभ्यास राहून गेल्याचं लक्षात येतं. एकूण

काय, वेळापत्रकाप्रमाणे अभ्यास करण्याचा संकल्प आपल्या आवाक्यातला नाही, हे लक्षात येतं.

तीच गोष्ट व्यायामाची; वर्गातल्या सौष्ठवपूर्ण शरीरयष्टी असणाऱ्या मित्राचा आदर्श ठेवत, आपणही नियमित व्यायाम करायचा संकल्प करतो. संध्याकाळी व्यायामशाळेत जायची जोरदार तयारी ! व्यायामाची सुरुवात तर जोषात होते. आरशात दंड निरखीत कुणी स्वप्न पाहू लागतो... आता लवकरच स्नायू आकार धारण करणार... एक दिवस... दोन दिवस! कसचं काय नि कसचं काय - हा उत्साह हळूहळू मावळतो. पुनः पहिले पाडे पंचावन्न !

माझ्या लहानपणी जूनमध्ये नव्या वह्या खरेदी करण्यात माझा पहिला नंबर असायचा. यंदा आपण सगळ्या विषयांच्या वह्या अगदी अप-टू-डेट ठेवायच्या हा दरवर्षीचा संकल्प ! पण वेळापत्रकाप्रमाणे दमर भरणं - वह्या नेणं

कधी म्हणून जमायचं नाही. मग इतिहासाच्या वहीत मागच्या पानावर मराठीच्या कवितेच्या ओळी ! मराठीच्या वहीत गणितं ! असं करत करत वह्या मागून भरत यायच्या. त्यातच फुली-गोळ्याचा खेळ, तास चालू असताना मैत्रिणींना दिलेले निरोप ! वर्षाच्या शेवटी, माझी कुठल्या विषयाची कोणती वही, हेही समजायचं नाही. नीटनेटक्या वह्या ठेवणारी वर्गातली मुलं, मला फारच थोर वाटायची.

काहींचे संकल्प मात्र फार पक्के

स्वप्न पेरु कणाकणात, फुलवूया ध्येयाचे मळे, संकल्प जागवून मनामनात, सिद्धीचे पाहू स्वप्न आगळे।

असायचे. त्यांची वह्या-पुस्तकं नेहमी नेटकी ! कपडे कसे कडक इस्त्रीचे ! गृहपाठ व्यवस्थित पूर्ण ! बाईनी निबंध लिहायला सांगायची खोटी की यांची वही तयार ! आम्ही मात्र बाईनी निकराचा शेवटचा दिवस सांगितला, की लिहायला सुरुवात करणार; कारण असं ठरवून निबंध लिहायचा मला खूप कंटाळा यायचा !

तसंच संध्याकाळी ठरवून फिरायला जाण्याचं ! मी आणि माझी मैत्रिण

आमच्या वेळापत्रकाप्रमाणे संध्याकाळी फिरायला जायचं ठरवायचो. सुरुवातीचे दोन दिवस खूप उत्साह ... भोवती निसर्गाचे विभ्रम जाणवायचे... पण मग रोज त्याच त्या रस्त्याने जाताना आकाशातले रंग तेच ते दिसायला लागायचे. वाटेवरची झाडं खूपच ओळखीची झाल्याने बोलेनाशी व्हायची. ठरलेल्या वेळी फिरल्याचं समाधान मनात बाळगत आम्ही परत फिरायचो. पण मन केव्हाच त्या फिरण्याच्या संकल्पापासून ढळलेलं असायचं !

पण कधीकधी मात्र, अचानक आभाळ भरून आलेलं असताना समुद्रकाठीच्या नीरव शांततेत एकटं फिरायला गेल्यावर, भोवती दाटून आलेली तिन्हीसांज वेदून टाकते. दूरवर समुद्राच्या लाटा आदळत असतात. त्या त्यांच्या विश्वात अन् आपण आपल्या; तरीही त्यांची सोबत असतेच ! किनाऱ्यावर दूरवर दिसणाऱ्या घनदाट बनाच्या छाया अजिबात भिववीत नाहीत. पायाखालची वाळू थंडशी ऊब देत

असते. असा न ठरवता मारलेला मनस्वी फेरफटका कायमचा स्मरणात ठसतो ! अभ्यासाच्या पुस्तकात नसलेली एखादी छानशी कविता, कायमची मनात ठसते. न ठरवताच एखाद्या दिवशी अभ्यासाचा छानसा मूड लागतो... एरवी नको वाटणारी गणितं सोडवतच बसावंसं वाटतं. .. पहाटे पहाटेच आपणहून जाग येते... असेही छानसे दिवस उजाडतात. त्या दिवसांचा आनंद न्याराच !

पण म्हणून काही त्यासाठी सगळे संकल्प सोडून द्यायचे नसतात. पुनः पुनः निकराने करायचे. त्याप्रमाणे वागायला धडपडायचं; कधी नाहीच जमलं म्हणून नाराज व्हायचं; तर कधी ठरवतोय ते घडतंय याचा आनंद घ्यायचा.. यही जिंदगी है, भाई !..

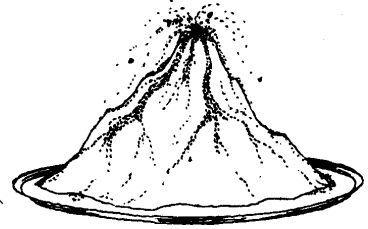

- शैलजा देशमुख

बी-७, गुरुराज हौसिंग सोसा.,
पंचावती, पुणे ३७

ज्वालामुखीचा उद्रेक

'ज्वालामुखीचा उद्रेक' हा शब्दप्रयोग आपल्याला चांगला माहिती आहे. भूगोलाच्या पुस्तकातूनच आपल्याला त्याची ओळख झाली आहे. पृथ्वीच्या पोटात तप्त रस, गरम वायू आणि खडकांचे कपचे/ तुकडे दडून बसलेले असतात. त्यांची आत खदखद चालू असते. ही खदखद म्हणजेच अंतर्गत होणाऱ्या रासायनिक क्रिया. त्यांचा दाब वाढून अचानक गरम वायू, रस, राख पृथ्वीच्या पोटातून बाहेर पडतात. ह्यालाच आपण ज्वालामुखीचा उद्रेक झाला असे म्हणतो. असा ज्वालामुखी आपण घरीच करून पाहू या का ? चित्रात जसा ज्वालामुखी पर्वत दिसतो ना, तसेच दिसेल पाहा.

साहित्य: बेकिंग पावडर, व्हिनेगार, थोडे गव्हाचे पीठ, खाण्याचा लाल रंग/ खाण्याच्या पदार्थांमध्ये वापरतात ते लाल रंग.
कृती : सर्वप्रथम एका ताटलीत गव्हाचे पीठ घ्या. त्यात थोडे पाणी घालून कणकेचा छोटा गोळा तयार करा. या गोळ्याला ज्वालामुखीच्या डोंगरासारखा आकार द्या. मध्यभागी खोलगट जागा करा. त्यात थोडी बेकिंग पावडर ठेवा आणि त्यात खाण्याच्या लाल रंगाचे काही थेंब घाला. आता त्यात एकेक थेंब व्हिनेगार घाला. व्हिनेगार घातल्याबरोबर फेसासारखा लाल रस ज्वालामुखीतून बाहेर पडेल आणि

संकलन - कविता भालेराव, पुणे

स्मरोनी आत्मकर्तव्या, प्रयत्नांची करी रास । स्वये चोखाळितो वाटा, तयांचा देवही दास।।

सुहास शाळेतून आला. बरोबर त्याचे मित्रही होते. कोपऱ्यातील रॅकवर दसर भिरकावीत त्याने आरोळी ठोकली- 'आई ऽ भूक...'

पण आईकडून नेहमीचा प्रतिसाद न आल्यामुळे, बूट काढून तो आत डोकावला. ओसरीवरच्या झोपाळ्यावर आई पत्र वाचण्यात दंग होती. निश्चितच आजोबांचे पत्र !

'आई ऽ आजोबांचे पत्र ना ? आणि मग आज खायला ?' त्याने विचारले 'अरे हो हो ! तयार आहे खायला.

उपमा केलाय. बरोबर

कोण आलंय ?'

'सतबीर अन् सुदेश'

'हातपाय धुऊन या, तोपर्यंत मी खायला देते.

मग आईने तिघांना

खायला दिले. आदल्या दिवशीच

साखरपाऱ्याच्या वड्या केल्या

होत्या. त्याही प्रत्येकाच्या बशीत

दोन-दोन घातल्या. तिघांचे

पोटोबा शांत झाले. सुहासने

आईला विचारले.

'काय म्हणताहेत आजोबा ?'

'तुझी वाट पाहाताहेत. दिवाळीलाच बोलावलंय त्यांनी'

'मग जायचं ना आई ?'

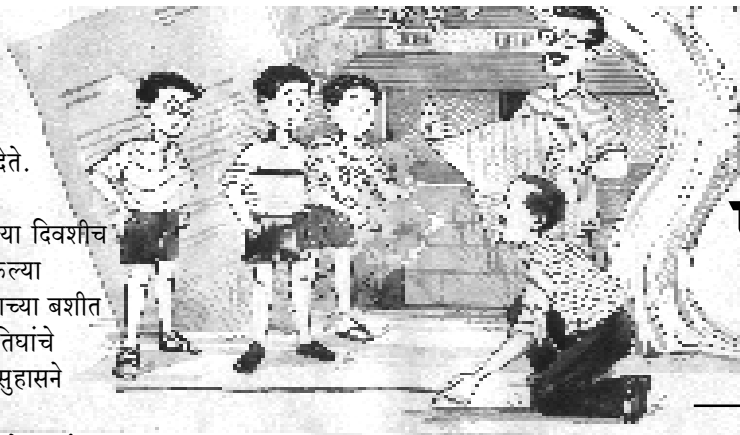
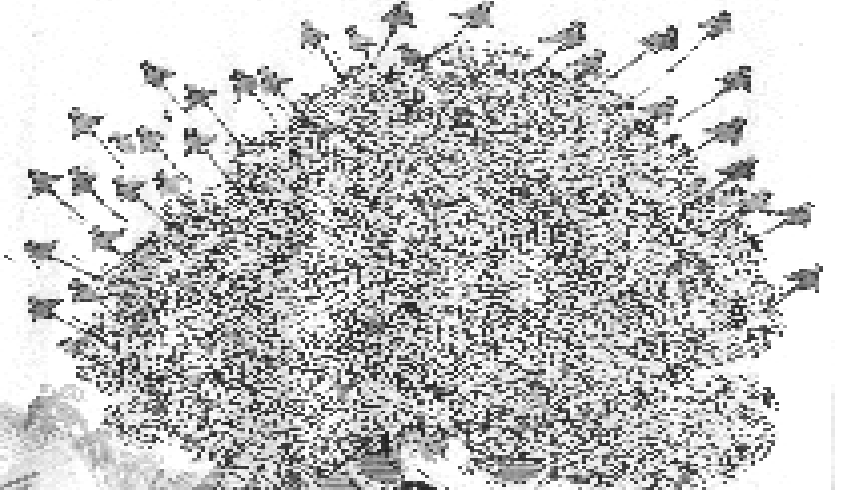
'माझे नक्की नाही बाबा ! तुझ्या बाबांना चार दिवस रजा मिळाली तर आम्ही येऊ, दिवाळीपुरते.'

'पण मी मात्र जाणार आहे अन् सतबीर आणि सुदेशलाही यायचंय हं कोकणात. येऊ दे ना त्यांना ?'

'येऊ दे ना. केवढे मोठ्ठं घर आहे आपलं अन् तुझ्या आजोबांना मुलांमध्ये रमायला आवडतंच की !'

'पण आई, सतबीर अन् सुदेश गुहागरला कशाला येणारेत माहीत आहे का तुला ?' 'कशाला ?'

'त्यांना आपल्या घरासमोरचं औदुबरांचं झाड पाहायचंय !'

पोपटांचे झाड

- डॉ.लीला दीक्षित

'हं ! म्हणजे पोपटांचं झाड !'

आई हसत म्हणाली. गुहागरला आजोबांच्या घरासमोर अंगण होते. अंगणाच्या पुढे गावाचा रस्ता आणि त्या रस्त्याच्या पलिकडे अनेक फळझाडे होती. त्यामध्ये एक औदुंबराचं मोठ्ठं छान डेरेदार झाड होतं. त्या झाडावर रात्री शेकडो पोपट वस्तीला यायचे. औदुंबराची लाल-कच्ची फळे, हे त्यांचे भोजन होते. सकाळच्या वेळी सूर्य उगवला की हे सगळे पोपट त्या औदुंबरावरून एकाच वेळेला एकदम, एकमेकाला तडून आकाशात उडायचे. खालून वर आकाशात पाहताना, जणू काही मुलायम मखमली हिरवी चादर उडत्येय, असे वाटायचे. पोपटांच्या

लाल चोची त्या चादरीवर माणिक खड्यासारख्या उडून दिसायच्या. देहभान विसरून माणसं ते पाहायची.

सूर्य उगवतानाची ही पोपटाची चादर रोज पाहाण्याचा, सगळ्या मुलांचा छंदच होता. तेव्हापासून सुहासने त्या झाडाचे नाव ठेवले होते. 'पोपटांचे झाड' शाळेतली त्याची मित्रमंडळी त्याचे हे पोपटाच्या झाडाचे कौतुक ऐकल्यावर म्हणाली -

'चल रे ! हॅट म्हणे पोपटाचे झाड. काहीतरी बंडल मारतोस झालं !' आमनेश म्हणाला.

'एका वेळी म्हणे शेकडो पोपट - आणि तेही एकदम उडतात. ते काय सर्कशीतले पोपट आहेत एकदम

चुपचाप उन्हाच्या वेळा, झाडावर राघू आले । जन्मजन्मांचे नाते सांगत, हे हिरवे होऊन आले ।

उडायला.' रघुपतीने खिजावीत म्हटले.

मग मात्र सुहासला राग आला. त्याने आपल्या चारी मित्रांना - आमनेश, रघुपती, सत्बीर आणि सुदेशला कोकणात येण्याचे निमंत्रण दिले.

'हातच्या कांकणाला आरसा कशाला ! चला गुहागरला आणि प्रत्यक्षच पाहा.' आमनेश आणि रघुपतीला त्याच्या आई-बाबांनी परवानगी दिली नाही. पण सुदेश आणि सत्बीरला मात्र परवानगी मिळाली.

परीक्षा संपल्या. दुसऱ्या दिवसाचीच पुणे-गुहागर एस्.टी.ची तिकीट सुहासच्या बाबांनी काढून ठेवली होती. तिघेही ठरल्या वेळी स्वारगेटवर गेले.

पोहोचवायला सुहासची आई आली होती. तिच्या सारख्या सूचना चालल्या होत्या.

'समुद्राच्या पाण्यात एकट्या-दुकट्याने जायचे नाही. वाघदरीकडे फिरकायचे नाही.आजी आजोबा म्हातारे आहेत. तुमची कामे तुम्हीच करायला हवीत. अंथरुण घालण्यापासून कपडे धुण्यापर्यंत ! काय सत्बीर सवय आहे ना तुम्हाला ?'

तेवढ्यात कंडक्टरने घंटा वाजवली आणि आईच्या सूचना थांबल्या. आईने निरोपाचा हात हलवला. एस्.टी. सुरू झाली. कुंभर्ली घाटातून उतरल्यावर कोयनेचे ते विस्तीर्ण खोरे, वळणावळणाचा रस्ता, खाली डोंगर उताराला आणि सपाटीवर पिवळ्या ओंब्या तयार झालेली भाताची डोलणारी शेते, इतर डोंगरांवर छोट्या मोठ्या वृक्षांची दाट राई, हे सगळे निसर्गसौंदर्य पाहाता पाहाता गाडी गुहागरच्या एस्.टी.स्टँडवर केव्हा आली ते त्यांना कळलेही नाही.

आजोबा स्टँडवर आले होते. तिघेही आपल्या छोट्या सूटकेस हातात घेऊन उतरले. आजोबांच्या मागे तिघेही घरी आले. हसतमुखानं आजी दारात उभी

होती. तिघांना पाहून म्हणाली - 'वा ! दत्तात्रय आले वाटते !' आजी नेहमी अशी गमतीदार बोलायची.

आजीने दडपे पोहे आणि सांजोच्या तयारच ठेवल्या होत्या. तिघांनी त्यावर ताव मारला.

खाणे झाल्यावर तिघेही अंगणात आले. सत्बीरने अधीरतेने विचारले - 'कुठंय ते पोपटाचं झाड ?'

'ते पाहण्याची गंमत उद्या दिवस उजाडतानाच कळेल. आता ते नुसते झाड दाखवून काय उपयोग ? तू म्हणणार - हॅस, झाडासारखे तर झाड !'

'बरं बरं.... उद्याच पाहू' - सत्बीर म्हणाला.

सायंकाळी तिघेजण डोंगरावर मस्त फिरून आले. वरून अष्टवण्याच्या डोहावरून खाली चंद्राकार सागराचे विहंगम दर्शन घडत होते. डोंगरावर उभे राहून सुहास माहिती पुसू लागला.

'आमची आजी या गुहागराचे कसे वर्णन करते माहीत आहे ?

अलिकडे डोंगर, पलिकडे डोंगर मधे चंद्रकोर तेच माझे गुहागर.'

सुहासने उजव्या हाताला बोट दाखवले, 'तो दिसतोय तो वेलदूरचा डोंगर. त्याच डोंगर पठारावर एन्नांचा प्रकल्प साकारतोय. अन् हा डाव्या हाताला दिसतोय ना तो पालशेतचा डोंगर.'

'आता चंद्रकोर कुठली ?' सत्बीरचा प्रश्न. 'कमाल झाली तुझी सत्बीर' सुदेश दिसतोय ना चंद्रकोरीसारखा ! निसर्गसुद्धा नीट पाहायला यायला हवा !'

'पुरे पुरे ! समजली अक्कल...'

सत्बीर जरा तडकलाच.

सुहासने दोघांची समजूत घातली. दिवस मावळायला आला. अरबी समुद्रात सूर्याचा सोन्याचा गोळा बुडत होता. त्या सायंप्रभेच्या पार्श्वभूमीवर, सैनिकांसारख्या रांगा करून बगळ्यांच्या माळा, माडाच्या

राईत लुप्त होत होत्या. सत्बीर आणि सुदेश हे सारे प्रथमच पाहात होते. त्यामुळे त्यांना हा अनुभव वेगळाच आनंद देत होता. सुहास म्हणाला - 'जाऊया घरी.'

'इतक्या लवकर ?'

'अरे नंतर डोंगरवाट दिसणार नाही. येथे गर्द झाडी आहे. दिवे नसणार इथे. पायाखाली साप-सुरळी येईल तेव्हा उडी मारावी लागेल, तेव्हा चला.'

प्रवासाने आणि फिरण्याने मुले दमली होतीच. रात्री लवकरच झोपली. पहाटे कॉंबड्याने बांग दिली. तिघेही एकदम जागे झाले. आजी हसून म्हणाली- 'हे इथलं गजराचं घड्याळ' तेव्हा साडेपाच वाजले होते. दिवस थंडीचे होते. त्यामुळे दिवस उजाडायला तसा उशीर होता.

तानूने दुधाच्या कासंड्या भरून स्वयंपाकघरात आणून ठेवल्या. साऱ्यांनी आंघोळ वगैरे आटोपली. सगळे दूध प्याले. सत्बीरला आणि सुदेशला पोपटाच्या झाडाचे ते अद्भूत पाहाण्याची विलक्षण उत्सुकता होती. तिघेही अंगणात उभे होते. पूर्व क्षितीजावर लालिमा पसरला होता. हिरव्या झाडाच्या पार्श्वभूमीवर तो छान दिसत होता. इतक्यात झाडात खसखस झाली.समोरच्या त्या औदुंबराच्या झाडावरून शेकडो पोपट एकदम उडाले. आकाशात हिरवी चादर तरंगू लागली. तिघेही वर आभाळाकडे पाहात होते. सत्बीर आणि सुदेश तर जणु वेडेच झाले. त्यांनी डोळे विस्फारले होते आणि निसर्गातील त्या सहज अशा अपूर्व अद्भूताने त्यांच्या डोळ्यात विलक्षण आनंद चमकत होता.

सुहासने ते दृश्य अनेकवेळा पाहिले असले तरी त्याच्या डोळ्यातही आनंद होता. 'हे दृश्य फक्त माझ्या आजोळीचं' असा सार्थ अभिमान त्याच्या डोळ्यात दिसत होता. मागे आजोबा होते. सुहास म्हणाला, 'आजोबा, आम्ही समोरच्या

वृक्षांनी द्यावी छाया..... फुलांनी दरवळावं, निर्झरांनी सहजतेने, वात्सल्य शिंपावं.

बालभागात पेरू तोडायला जाऊ ?

‘तेच सांगणार होतो तुला. आपल्याला आता पेरू तोडता येणार नाहीत. समोरचा बालभाग विकला आपण’

‘काय ? -’ सुहास ओरडला.

‘म्हणजे पोपटाचे झाड पण ?’

‘हो, ते त्याच भागात आहे ना ?’

‘पण आजोबा का विकलं सारं ?’ - सुहास व्याकुळ होत म्हणाला.

‘अरे सुहास, मी अन् तुझी आजी आता म्हातारे झालो. ह्या साऱ्याची उस्तवार आम्हाला होत नाही. तुझा मामा तिकडे अमेरिकेत जाऊन बसलाय. मग काय करणार ? नाईलाजानेच हा निर्णय घेतलाय आम्ही’

सुहासला सारं पटलं. खरंच होतं ते ! त्याने विचारले ‘कोणाला विकला आपला बालभाग?’

‘आहे एक मुंबईचा माणूस. आता येथे एन्ॉनचा प्रकल्प होतोय ना ! तेथे लॉज बांधणार आहे तो.’

सुहासला हे मुळीच आवडलं नाही. पण करणार काय ?’

दुसऱ्याच दिवशी चार -सहा माणसे हातात टेप घेऊन तेथे आली आणि मोजणी करू लागली. सुहासचा जीव वर-खाली होत होता. तो दबकत पुढे झाला. म्हणाला, ‘अहो मोजणेकाकाऽ तुम्ही इथं काय करणार ?’

त्याने बनवलेला ‘मोजणेकाका’ हा मजेशीर शब्द ऐकून ती माणसे हसली म्हणाली, ‘आजोबांचा पुण्याचा नातू काय रे तू ?’

‘हो ! दिवाळीला आलोय आम्ही.’

‘नाव काय तुझे ?’ नाकात बोलत एकाने प्रश्न केला.

‘सुहास. हा सत्बीर आणि हा माझा दुसरा मित्र सुदेश’

‘छान. आम्ही आता येथे छान लॉज बांधणार.’

‘बाप रे ! मग ही झाडं काय करणार?’

‘तोडणार झालं ! दुसरं काय करणार?’

सुहासला अस्सा राग आला. पण सुहास काहीही बोलला नाही. ती माणसे निघून गेल्यावर तो आजोबांना म्हणाला.

‘आजोबाऽ मोठे वृक्ष तोडायला परवानगी नसते ना ?’

‘नसते आणि त्या मंडळीना झाडाचे प्रेम असेल तर झाडे तोडायची जरूरी नाही. बालभागात मध्यभागी म्हशीचा गोठा आहे. आपली चांदवी आपण विकणार आहोत ?’

‘काय आजोबाऽ चांदवी विकायची?’

चांदवी म्हैस सुहास लहानपणापासून पाहात होता. म्हशीच्या कपाळावर मधोमध पांढऱ्या रंगाचा चांदवा होता. म्हणून सारी तिला चांदवी म्हणायची. आता म्हैससुद्धा आजोबांना नाईलाजानेच विकावी लागणार होती. सुहासने आपल्याशीच समजूत घातली. तो परत आजोबांना म्हणाला,

‘आजोबा, झाडं न तोडता लॉज बांधता येईल ना ?’

‘अरे, मधे गोठा आहे. शेजारी तानूची खोपी. ही सारी जागा भरपूर आहे आणि बालभागाच्या क्षेत्रफळाच्या दृष्टीनं रीतसर एवढंच काम करता येऊ शकणार आहे. पण हल्ली माणसं झाल्येत हावरट.

ती काय युक्त्या करतील. झाडं तोडतील...’

‘पण परवानगी मिळालीच नाही तर कशी तोडतील ?’ सुहासचा प्रश्न.

आजोबा म्हणाले - ‘तुम्ही पंधरा दिवस मजा करायला आलात ना ? आता नसत्या काळज्या कशाला ? जा पाहू खेळायला.’

तिघेही वाडीमध्ये पळाले. पण तिघांच्याही डोक्यात एकच भुंगा. झाडे तोडली तर पोपटाचे झाड तोडणारच ते. काही झाले तरी पोपटाचे झाड आणि इतर झाडेसुद्धा वाचवायची. शाळेतले पाध्ये सर त्यांना शिकवताना आत्मीयतेने

निसर्गाबद्दल कितीतरी गोष्टी सांगायचे. त्यामुळे सुहास, सुदेश, सत्बीरला अनेक गोष्टी माहित होत्या. त्यामुळे, सरकार झाडे तोडायला परवानगी देत नाही, हे पक्के ठाऊक होते आणि इथे तर नियोजित जागा उपलब्ध असताना झाडे तोडायची जरूरीच नाही, असे आजोबा म्हणत होते. काय करावे बरे ! हं, असंच करायचे ! तिघांचे काहीतरी मेटकूट शिजले.

चार दिवसांनी इमारतीचा प्लॅन घेऊन ते सारे मोजणीकाकाकडे आले. सुहासने गोड बोलण्याने त्यांच्याशी गट्टी केली होतीच. त्यांनी सहज तो प्लॅन पाहायला मागितला. त्यांनीही ‘पोरांनो तुम्हाला यातलं काय कळतंय?’ असं म्हणत तो साऱ्यांना दाखवला. त्यावरून त्या तिघांनाही कल्पना आली की पोपटाचे झाड आणि त्या शेजारची काही झाडे तोडण्याची योजना दिसत्येय ! आता काय करायचे ! करून तर पाहूया ! आजोबांना सांगायला नकोच !

त्या दिवशी तिघेही जेवण झाल्यावर माडीवर पसार झाले ते दुपारी आजीने ‘मधल्या वेळी’ खायला बोलावले तेव्हाच सारी खाली आली. करीत तरी काय होती पोरं ! तीच तर गंमत होती.

तिघांनी डोकं चालवले होते. मसुदा करण्यासाठी अनेक कागद फाडले होते. पण शेवटी एक पत्र तयार केले होते. तयार केलेला मसुदा सुदेशने आपल्या सुंदर अक्षरात लिहून पत्र तयार केले.

तारीख २६।१०।१९

माननीय संचालक

वन विभाग, गुहागर पंचायत समिती यांस स.न.वि.वि.

गुहागर गावात दुर्गादेवीचे मंदिरालगत असलेल्या बालभागामध्ये, काही मुंबईचे व्यापारी एक आलिशान लॉज बांधणार आहेत, असे समजते. तेथे अतिशय सुंदर झाडे आहेत. त्यात एक पोपटाचे झाड आहे. लॉज बांधायला पुरेशी जागा उपलब्ध असताना, काही झाडे तोडून

कुठल्याशा फांदीवर पक्ष्यांनी केला खोपा । त्यांचे घरोब्याचे स्थळ सांज सकाळच्या खेपा ।

टाकण्याचा या मंडळीचा विचार दिसतो. तरी आपण या कामात लक्ष देऊन झाडे वाचवावीत. मी एक जंगलप्रेमी माणूस आहे. तरी पर्यावरणाचे दृष्टीने इथली झाडे वाचवून काय तो विकास साधावा, ही विनंती. कळावे,

आपला,
'दत्तात्रय पोपट'

खालची 'दत्तात्रय पोपट' ही सही करून झाल्यावर तिघेही खो खो हसले. पत्र लिहिल्यावर सही काय करायची, हा प्रश्न आल्यावर सुहासला ही गंमत सुचली. आपली नावे नकोतच लिहायला. उगाच इथे आजी-आजोबांना त्रास ! आजीने आल्या आल्या आपल्या तिघांचा दत्तात्रय म्हणून उल्लेख केलाच आहे. तेव्हा दत्तात्रय नाव छान आहे. पोपटाचे झाड वाचण्यासाठी मुख्य खटाटोप ! मग आडनाव 'पोपट' ठरले. आता पत्ता काय लिहायचा. मोठाच प्रश्न ! सुदेश म्हणाला- 'सुहास, तुझाच पत्ता लिही.'

'आणि वनविभागातर्फे पत्र आले तर?'

'तर पोस्टमनला वाटेल सुहास आपटेच्या घरी दत्तात्रय पोपट नावाचे पाहुणे आलेत आणि पत्र आले तर मग पाहू !'

मग मात्र तिघेही दुसऱ्या दिवशी त्या कचेरीत गेले आणि वनविभागाच्या तक्रार पेटीत पत्र टाकून आले. आजी

आजोबांना मुळीच पत्ता लागू दिला नाही.'

दिवाळीला सुहासचे आई-बाबा आले. लेक आली म्हणून आजीला अगदी उत्साह आला. साऱ्यांची चंगळ झाली. जायचा दिवस उजाडला. सामानाची बांधाबांध झाली. दिवस उजाडता उजाडता सारे अंगणात उभे राहिले. आजी सारखी आत हाका मारीत होती. कुणी आत जायला तयार नव्हते. तिघेही आज त्या पोपटाच्या झाडाकडे अनिमिष नेत्राने पाहत होते. परत येऊ

तेव्हा पोपटाचे झाड असेल ना !

सुहासच्या तर डोळ्यात पाणी तरारले. अगदी बालपणापासून ते पोपटाचे झाड सुहासचे मित्र होते आणि गुहागरला येणाऱ्या मित्रांना सांगायचे मोठे गुपित होते ना ते पोपटाचे झाड ! इतक्यात झाडात खसफस झाली. त्या पोपटाच्या झाडावरून शेकडो पोपटांचा थवा आकाशात उडाला. आकाशात माणिक खडे बसवलेली हिरवी चादर तरंगू लागली. मुले बोलावून का येत नाहीत म्हणून, आई - आजीही दारात येऊन उभ्या होत्या. त्यांनीही ते दृश्य पाहिले. म्हणाल्या - 'तरीच तुमचा पाय निघत नव्हता. हे पोपटाचे झाड म्हणजे आमच्या घराची शान आहे, नाही का ग आई ?'

आजी हसली. साऱ्यांनी आजी-आजोबांना नमस्कार केला आणि सारी एस्.टी. स्टँडवर गेली.

* * * *

पुण्याला आल्यावर साऱ्यांची शाळा, खेळ, अभ्यास सुरू झाले. त्यामधे पोपटाच्या झाडाची आठवण काहीशी धूसर झाली. पण एक दिवस भाऊंचे पत्र आले आईला. पत्रात आजोबांनी लिहिले होते,

'प्रिय सौ.सुलू,

खूप दिवसात तुझं पत्र नाही. तुझ्या आईची तबबेत ठीक आहे. महिन्यापूर्वीच चांदवी गाय मळणच्या तुझ्या आत्याकडे पोहोचवली आहे. 'चांदवी'ला विक्रायचा काही धीर होईना. तान्ही होती तेव्हापासून ती आपल्याकडेच वाढली. येसून सांभाळीन म्हटल्याने प्रश्नच मिटला.

आपल्या घरासमोरील लॉजचे काम सुरू झाले. त्यामुळे तानूची खोपी आणि गोठा आता मोडला आहे. त्या भागावरच बांधकाम होणार आहे. झाडे तोडण्याची त्यांना परवानगी मिळाली नाही.

वनविभागाचे मालुसरे अधिकारी फार निसर्गप्रेमी आहेत. त्यांनी झाडे तोडण्याची परवानगी दिली नाही. कोणी 'दत्तात्रय पोपट' नावाच्या येथे

आलेल्या पाहुण्याने म्हणे तक्रार अर्ज केला होता. अर्ज फार मजेशीर होता. त्याने झाडे वाचली असे नव्हे पण त्याला चालना मिळाली. मालुसरे फार निसर्गप्रेमी आहेत. त्यांनी सगळी चौकशी केली, अवैध कामाला ते परवानगी देणेच शक्य नव्हते, म्हणून पोपटाचे झाड वाचले. सुहासला जरूर सांग. मेच्या सुट्टीत सुहासला जरूर पाठव. यंदा आंबे खूप येणार असं दिसतयं. आंब्याला उत्तम मोहर आहे. साऱ्यांना आशीर्वाद.

तुझा,
भाऊ.

पत्र सुहासने वाचले आणि तो अगदी खूप झाला. आई म्हणाली, 'अरे सुहास, आपले पोपटाचे झाड वाचले. या दत्तात्रय पोपटने तक्रार अर्ज करून छान काम केले.'

'कोण ग हा दत्तात्रय पोपट ?' सुहास मिस्कीलपणे म्हणाला.

'कोणीतरी गावात पाहुणा येऊन गेला म्हणे !' आईने खुलासा केला. सुहास मनातल्या मनात हसत होता. तो घाई-घाईने आईला म्हणाला, 'आई जरा सुदेशकडे जाऊन येतो.'

सुहास सुदेशकडे गेला. त्याने त्याला आजोबांच्या पत्राविषयी सांगितले. दोघेही खोऽ खोऽ हसत होती. सुदेशची आई बाहेर येऊन म्हणाली. 'या पोराना हसायला कारण लागत नाही.'

त्यांना तरी कसे कळणार? कुणालाच कधी कळणार नाही. सुदेश आणि सुहासने ठरवून टाकले 'दत्तात्रय पोपट'चे रहस्य कुणालाच कधी सांगायचे नाही. कारण दत्तात्रय पोपटनेच तर पोपटाचे झाड वाचवले होते ना !

❀ ❀

डॉ. लीला दीक्षित
'ध्रुव' ४९/२, सहजानंद
सोसा., कोथरुड २९

तरुणाईच्या वाटेवरती रक्तामध्ये जागे बंड। अग्नी हवा, हवा प्रकाश उदंड ।

आपण जसे जसे वयाने मोठे होत राहातो, तसे तसे आपण लहानपणी, तरूणपणी काय काय करायला हवे होते आणि काय काय करायचे राहून गेले, याची फार तीव्रतेने जाणीव व्हायला लागते.

‘हे जर मला कोणी लहानपणीच वेळीच सांगितले असते तर !’

‘माझ्यावर लहानपणी याची सक्तीसुद्धा झाली असते तरी बरे झाले असते !’ असे विचार मनात येऊन खंत वाटते.

अशा अनेक गोष्टी माझ्याही लहानपणी न घडल्याची मला नेहमीच रुखरुख लागून राहाते. त्यातली एक गोष्ट म्हणजे संस्कृत भाषा खोलात जाऊन न शिकल्याचे शल्य ! साहित्य रत्न भांडाराची ही किल्लीच माझ्या हातून हरवली आणि आता त्या वैभवदर्शनाला मुकल्याचे दुःख होत आहे.

पण ही गोष्ट अशी आहे, की आयुष्यात उशीरा किंवा केव्हाही केली तरी चालणार आहे. अजून संस्कृत भाषा शिकता येईल. संस्कृत सुभाषिते, वचने, कालिदास, भवभूति अशांचे साहित्य जेथे आहे तेथे निदान डोकावता येईल आणि रत्ने जरी नाहीत तरी चार शंख-शिंपले हाती लागतील.

पण आणखी एक गोष्ट अशी आहे, की तेव्हा हातून राहिली ती राहिलीच. आता त्यासाठी काहीच करता येणार नाही. ती म्हणजे ‘रोजनिशी लिहिणे’.

बालपणीच्या खूप घटना आठवतात. पण कित्येक विस्मरणातही गेल्या आहेत. म्हणजे त्या घटना आपण विसरलो आहोत याचेही स्मरण कदाचित नाहीये, ह्याची खूपच खंत वाटते.

रोज रात्री निजण्यापूर्वी संबंध दिवसात घडलेल्या घटनांचे स्मरण करायचे आणि

– डॉ. वैजयंती खानविलकर

त्या दिवशी, त्यावेळी जे काही महत्त्वाचे वाटले त्याची नोंद त्या दिनांकाला करायची, ही रोजनिशीची कार्यपद्धती !

काही वेळा ही नोंद म्हणजे नुसते विधान करणे असू शकेल, तर कधी तत्कालीन घटनांवर, आपण केलेल्या कृतीवर, मनातील विचार, भावना यांवर टिप्पणी असू शकेल. पण त्यात प्रामाणिकपणा मात्र हवा. रोजनिशीही स्वतःच लिहायची आणि आपण स्वतःच वाचायची अशी गोष्ट ! त्यात स्वतःच्या चुकांची कबुली असेल, स्वतःच्या स्वार्थी विचारांची नोंद असेल. कोणाशी बोलता न येणाऱ्या मनातील भावनांना करून दिलेली वाट असेल. घडणाऱ्या राजकीय, सामाजिक घटनांबद्दल नोंद तर असेलच. पण त्या त्या वयात, त्या त्या दिवशी त्या घटनांबद्दल मनात काय विचार आले याचीही स्मरण-नोंद असेल.

काही दिवसांनी आपले ते विचार कसे चुकीचे अगर बरोबर होते, आपली प्रतिक्रिया किती उथळ होती, पोरकट

होती ह्याचीही जाणीव होईल आणि मग त्यातूनच मनाची निगराणी व्हायला सुरुवात होईल. मशागतीला सुरुवात होईल. मन अधिक उन्नत व्हायला मदत होईल. बुद्धीची प्रगल्भता वाढायला सुरुवात होईल.

आपल्यापैकी कोणी मोठे होणार असेल त्याची तर रोजनिशी महत्त्वाची ठरणारच. पण बाकीच्या सामान्य मुलांच्या रोजनिशीतसुद्धा किती तरी महत्त्वाच्या नोंदी सापडतील. जगाच्या दृष्टीने त्या कदाचित महत्त्वाच्या नसतील पण आपल्या दृष्टीने त्याला खूपच महत्त्व असेल.

रोजनिशीत तत्कालीन समाजाचा - देशाचा इतिहास असतो. समाज, देश यांचा चेहरा-मोहराच पालटवून टाकेल अशा घटनांचीही नोंद असते. ह्यात ‘भूगोल’ असतो. तुफानी वादळ, आलेले पूर, झालेले भूकंप, उन्हाळ्याचे पेटलेले वणवे, ह्याचेही उल्लेख असतात. सामाजिक उत्क्रांतीचे दर्शन असते. अनिष्ट

आठवणीतील चंद्रकळेवर अनुभवनक्षी शुभ्र खडी । कल्पनेत मी हलक्या हाती उकलून बघते घडी घडी.

चालीरीती, त्याचे बळी, तत्कालीन समाजाची धारणा, त्याचे सामान्य माणसाच्या आयुष्यावर होणारे परिणाम आणि आपल्याला त्याबद्दल काय वाटले, याचे भाष्य असते.

कुटुंबातील आपसातील जे संबंध असतात त्याच्या जाणीवेचे रोजनिशीत दर्शन घडते. ज्या भावभावना बदलतात त्याची नोंद असते. हे स्वतःचे, पर्यायाने समाजाचे, सद्यःस्थितीचे आरशात व्हावे, तसे खरेखुरे दर्शन असते. त्यात मुखवटा-भलावण नसते. खोटेपणा नसतो, म्हणजे नसावा. कुठेतरी आपण प्रामाणिक असतो - असायलाच हवे. म्हणून आपण सगळ्यांनी लहानपणीच, शालेय जीवनातच रोजनिशी लिहायला सुरुवात करायला हवी. प्रथम कंटाळा येईल, दिवसभर दमल्यामुळे काही करू नये, असे वाटेल. साध्या साध्या रोजच घडणाऱ्या गोष्टी, त्याची काय करायची नोंद, असेही वाटेल. मनातील कोते, स्वार्थी विचार हे कोठेही लिहिलेले नसावेत असे वाटेल. पण नेटाने आणि मन मोकळे करण्याच्या उद्देशाने जर रोजनिशी लिहीत राहिले तर...!

उदाहरणादाखल ही तुमच्या वर्गातील, तुमच्याच वयाच्या रोहितच्या रोजनिशीतील काही पाने पाहा.

दि.....

‘आज वायपेयी सरकार एक मताने पडले. त्यांच्या पाठीत खंजीर खुपसणाऱ्यांविषयी आक्रमक विचार मनात येताहेत.

दि.....

‘आज ओरिसामध्ये प्रचंड वादळामुळे झालेल्या हाहाकाराची बातमी वाचली. निसर्गाचा प्रकोप किती भयंकर विनाशकारी असू शकतो, याची जाणीव झाली. पण इतकी माणसं मरू नयेत

यासाठी अगोदर काहीच उपाय नसतील का ?’

दि.....

काल “ ताल ” पाहिला. त्यात ऐश्वर्या राय काय मस्त दिसते ! ह्या महिन्यातला हा चौथा सिनेमा. एक पाहिला की दुसरा पाहावासा वाटतो. मी फार सिनेमा पाहतोय का ? तसं आईनं परवा सुचविलं. पण एक मामानं दाखविला. एक आम्ही सगळी भावंडं साखरपुड्याला जमलो होतो, तेव्हा अचानक जीजार्जीनीं दाखविला. पण पुढच्या महिन्यांत ‘नो सिनेमा !’ फार महाग पडतंय ! पण ऋषीकेशने बोलावलं की नाही म्हणता येत नाही. तो फार दादागिरी करतो. तरीही मला तो आवडतो !

दि.....

पिड्डा हट मधला पिड्डा आज प्रथमच खाल्ला. बत्तीस रुपये ! मेलोच. तरी बरं दोघांनी शेअर केला. आईला घरीच करायला सांगावं का ? पण ती तरी काय काय करणार ?

दि.....

‘जयंत नारळीकरांनी शास्त्र प्रदर्शनाचे आज शाळेत उद्घाटन केलं. एवढ्या ग्रेट माणसाला जवळून पाहिलं. खूपच छान वाटलं ! किती साधा माणूस ! हा आंतरराष्ट्रीय कीर्तीचा शास्त्रज्ञ आहे असं वाटतसुद्धा नव्हतं ! आजचा दिवस आणि त्यांचं भाषण मी जन्मात विसरणार नाही !

दि.....

‘गंदरिंगला अध्यक्ष म्हणून शिवाजीराव भोसले आले होते. ‘विवेकानंद आणि विद्यार्थी’ अशा विषयावर बोलले. विवेकानंद किती ग्रेट आहेत हे मला तेव्हा कळलं. त्यांचं चरित्र मुळातूनच वाचायला हवं. या

सुट्टीत नक्की वाचणार आहे. शिवाजीराव बोलतात ती भाषा इतकी सुंदर, सतत ऐकत राहावीशी वाटते ! हे खरं वक्तृत्व ! मी तर भाग घ्यायला हवा होता वक्तृत्वस्पर्धेत ! मला अपयशाची फार भीती वाटते ! ती काढूनच टाकायला हवी ! नाही नंबर आला, बक्षीस नाही मिळालं तरी हरकत नाही !’

दि.....

‘आज पेपर्स मिळाले. गणितात सारखे कमी मार्क मिळतात. मला आवडतच नाही गणित. येत नाही म्हणून आवडत नाही; की आवडत नाही म्हणून येत नाही? पण त्यावर मेहनत घ्यायला हवी. स्कोअरिंग विषय आहे. १० वीला चांगलं पर्सेंटेज मिळायला हवं. बाबांना फार वाटतंय मी इंजिनीअरिंगला जावं ! मला खरं वैमानिक व्हायचंय ! एकदा बोलू का बाबांशी? पण माझं ठरत नाहीये !

दि.....

‘ट्रेकला जायचय, धम्माल येणार! मुली पण येणार आहेत. त्या असल्या की बरं वाटतं ! पण ७५० रु. खर्च येणार आहे. बाबा नाही म्हणणार नाहीत, पण काकांची बायपास सर्जरी आहे. बाबांना त्यांना मदत करावी लागणार ! काय करावं?’

दि.....

‘आज ट्रेकला जात नसल्याचे आईला सांगितले. कारण सांगितल्यावर बाबांच्या डोळ्यांत पाणी आलसं वाटलं ! आईनं जवळ घेतलं, म्हणाली ‘शहाणा व्हायला लागला रोहित !’ ट्रेकला जायला मिळणार नाही याचं आता काहीच वाटत नाही ! इतकं छान वाटतंय, अगदी हलकं!

दि.....

‘तीन विषयांत पहिला आल्याबद्दल

गेला ! तो काळ गेला निघुनी, आयुष्यही गेले सरुनी । मागे वळून बघता, उफाळून येती आठवणी ।

मित्रांना पार्टी घ्यावी लागणार. नुसता कोक दिला तरी चालतो म्हणा ! ऋषा म्हणत होता परदेशी कंपन्यांनी बनवलेली पेयं प्यायचं आपण बंद करायला हवं? खरंच करावं का? अमेरिकेला काय फरक पडणार आम्ही प्यायलो काय, न प्यायलो काय ?'

* * *

काही वर्षांनी रोहितच ही डायरी वाचेल तेव्हा त्याला काय गंमत वाटेल नाही? आता घडलेल्या घटना ऐतिहासिक होतील. भूतकाळातील घटना काळाच्या पडद्याआड जातील आणि आपली मतं

आठवून हसायला येईल.

शेवटी रोजनिशी म्हणजे काय?

नुसती घटनांची जंत्री नव्हे. आपली त्यावरील प्रतिक्रिया - भाष्य असणार आहे. आपल्यावर संस्कार करणाऱ्या शाळा, शिक्षक यांची आठवण असणार आहे. आपल्या कुटुंबाच्या व्यक्ती-व्यक्तींमधील संबंधांचा विचार असणार आहे. आपापसांतील संबंध, राग, लोभ, प्रेम, एकमेकांसाठी केलेले त्याग ह्याचे दर्शन असणार आहे. पुढील आयुष्यात संघर्ष येतील, संबंध ताणले जातील, तेव्हा रोजनिशीतील नोंदी

सदसद्विवेकबुद्धीला वेगळा संदेश देतील. त्यावेळचे ऐतिहासिक, सामाजिक संदर्भ नंतरच्या आयुष्याला वेगळे परिमाण देऊन जातील.

हे एक लेखी चिंतन असणार आहे. घडलेल्या चुकांची कबुली असणार आहे. केलेल्या सत्कृत्यांचे समाधान असणार आहे. मनाचे शुद्धीकरण, Catharrir असणार आहे. माझ्या हातून हे राहिले, तुमच्याकडून नको राहायला !

❀❀❀

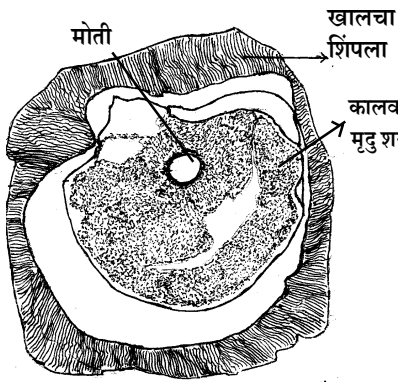
- डॉ. वैजयंती खानविलकर

७२०/१, नवी पेठ,

पुणे ४११०३०

रंग-रूप-रस-गंध सारे एकरूप व्हावे । पाटी डोहात बुडाली, तरी अक्षर तरावे ॥

एक होतं कालव (आकृती १) समुद्राच्या तळाशी ते राहत होतं. त्याचं शरीर होतं मऊ मऊ स्नायूंचे आणि पेशींचे बनलेले. त्याचं हे शरीर दोन शिंपल्यांमध्ये बंदिस्त झालेलं होतं. या दोन शिंपल्यांपैकी एक काहीसं ओबडधोबड आणि काहीसं काटकोन चौकोनी होतं. त्याचा खालचा पृष्ठभाग तळाच्या खडकाला चिकटलेला होता. त्याला शास्त्रीय भाषेमध्ये खालचा शिंपला, असं म्हटलं जातं. दुसरा, वरचा शिंपला असाच परंतु काहीसा आकारानं लहान होता. तो कालवाचं मृदु शरीर पूर्णपणे झाकून टाकी आणि खालच्या शिंपल्यात एखादं झाकण बसावं असा 'फिट्ट' बसे. या शिंपल्याचं काहीसं सरळ रेषेत असलेलं टोक किंवा बाजू म्हणा

मोती उत्पादक कालव
(Pear Oyster)

एकमेकांस घट्ट चिकटलेली होती. इतर, डान्या-उजव्या आणि समोरील बाजू मात्र अलग अलग होत्या. हा मृदुकाय प्राणी, स्नायूच्या साहाय्याने त्यांची पाहिजे तेव्हा उघडझाप करित असे.

एकदा काय झालं, त्यानं आपला वरचा शिंपला, किंचितसा वर उचलला असताना, तळाशी खळबळ झाली आणि कसला तरी कठीण कण आत शिरला.

कालव आणि मोती

- डॉ.पुरुषोत्तम जोशी

कालवाची मऊ कातडी आणि शिंपल्याचा कठीण पृष्ठभाग यामध्ये तो कण अडकून राहिला आणि कातडीला शिंपल्याच्या कठीण पृष्ठभागामुळे टोचत राहिला. कालवानं खूप प्रयत्न केला परंतु तो कण बाहेर निघाला नाही. तेथेच, कातडीला जखम करित राहिला. त्याच्या कातडीच्या पेशींनी त्या कणाला आपल्यापासून दूर ठेवायचं ठरवलं. पण दूर ठेवायचं म्हणजे काय करायचं? खूप विचार केला अन् त्यांच्या लक्षात आलं की, एखाद्या कडू औषधाची गोळी कडू लागू नये म्हणून चहूबाजूंनी साखरेच्या आवरणामध्ये बंद करतात, तसं करायचं. आपल्या पेशींचे जे स्राव आहेत, ते या कणावर सर्व बाजूंनी ओतत राहायचे; एक थर देऊन झाला आणि तो कडक झाला की, दुसरा थर द्यायचा. इतके स्तर एकावर एक द्यायचे की, शिंपल्याच्या टणकपणामुळे कातडीवर तो जरी दाबला गेला तरी कातडीला टोचणार नाही की जखम करणार नाही. त्या कालवाच्या कातडीच्या या पेशी मोठ्या चिवट. त्यांनी जवळ जवळ अडीच वर्ष त्या कणाभोवती

स्रावाचे थर दिले आणि आश्चर्य असे की, माझा जन्म झाला. कणाभोवतीच्या स्तरांमुळे मी काहीसा चेंडूसारखा गोल झालो. स्रावांच्या कणांच्या विशिष्ट रचनेमुळे माझ्यावर प्रकाश किरण पडला की, मी चकाकू लागलो. एके दिवशी काही पाणबुडे आले आणि त्यांनी या कालवाला उचलून समुद्राच्या तीरावर त्यांची प्रयोगशाळा होती तिच्यात नेले आणि त्याला मारून वरचा शिंपला उखडून फेकून दिला. मी उघडा पडलो. त्यांच्यापैकी एकजण ओरडला, 'अरे हा तर मोती; अभिनंदन, अभिनंदन! आपण आता आणखी श्रीमंत झालो. त्यांनी मला मोती हे नाव दिलं खरं, पण मला काहीच समजेनासं झालं. ज्या प्राण्याच्या शरीरात मी उणीपुरी अडीच वर्ष सुखाने राहिलो होतो, ते शरीर राहिलं नाही. या पाणबुड्यांनी मला तेथून बाहेर काढलं. स्वच्छ केलं आणि माझा व्यास मोजला. मोजणारा मनुष्य कायसं म्हणाला, परंतु काय ते मला समजलं नाही. दुसऱ्या एका माणसानं मला तेथून उचललं आणि लाल मखमलीच्या ताटामध्ये ठेवलं. त्या ताटामध्ये माझ्याच सारखे, माझाच व्यास असलेले, अनेक मोती ठेवलेले होते. मी माझ्या शेजारच्या एकाला 'व्यास म्हणजे काय आणि ही माणसं तो कशासाठी मोजतात?' असे विचारले. तो म्हणाला, 'व्यास म्हणजे आपल्या गोल आकाराच्या मध्य बिंदूतून जाणाऱ्या रेषाखंडाची दोन्ही टोकांपर्यंतची लांबी! आपला व्यास १४ मिलीमीटर आहे. जितका व्यास मोठा तेवढा मोती मोठा. मोठा म्हणजे त्याची बाजारात येणारी किंमत मोठी.' मी त्याला विचारलं, 'हे तुला कसं समजलं?' तो माझ्याकडे पाहून हसला आणि मग हळूच म्हणाला, 'तुला डोळे आणि कान असतीलच. ते उघडे ठेव आणि या

मुकुट तो पूर्णत्वाचा, कधी न माझ्या शिरावर चढावा । अपूर्णत्वातून शोध जगी या, नव्या कल्पनांचा लागावा ।

प्रयोगशाळेत काय चालले आहे ते बघ. ही माणसं काय बोलत आहेत ते ऐक !' मी चकीत झालो आणि कान टवकारून व डोळे आणखी मोठे करून इकडे तिकडे पाहू लागलो. प्रयोगशाळेतील भिंतीवर मोठे मोठे फलक लावलेले होते. त्यावर मिनिटा-मिनिटाला नवनवीन माहिती लिहिली जात होती. त्यातल्या एकावर आमच्यापैकी, कोणाचे रासायनिक पृथक्करण करून त्याची माहिती लिहिली होती.

१. कॅल्शियम कार्बोनेट - ११.७२%
२. सेंद्रिय पदार्थ - ५.९४%
३. पाण्याचा अंश - २.२३%
४. जळ - ०.११%

एके ठिकाणी, तेथे कोणकोणत्या रंगाच्या मोत्यांची साठवण केली होती, त्यांचे रंग लिहिले होते. त्यापैकी, काही माझ्यासारखे चंदेरी, काही गुलाबी, काही पिवळे, काही फिकट लाल, काही निळे

तर काही तापलेल्या मिश्र धातूसारखे होते. गुलाबी आणि चंदेरी रंगाचे मोती भारत, ऑस्ट्रेलिया, जपान या देशांत सापडतात म्हणे. मी भारतीय आहे, बरं का!

प्रयोगशाळेत एक जपानी मनुष्य म्हणे नुकताच जगाची सफर करून आला होता. हल्ली माणसे मोती स्वतःच्या आगरांत विशिष्ट पद्धतीने तयार करतात. त्यातील आधुनिक पद्धत कोणती आणि कोणकोणत्या देशात कालवांची म्हणजेच मोत्यांची शेती केली जाते, हे

अभ्यासण्यासाठी तो गेला होता. आपल्या सफरीची माहिती आपल्या मित्रांना सांगताना तो म्हणाला, 'आता ब्रह्मदेश (म्यानमार), इण्डोनेशिया, चीन, अमेरिका, या राष्ट्रातही या ना त्या स्तरावर कालवांची शेती केली जात आहे.

पण केवळ आर्थिक लाभासाठी ही शेती केली जात नाही; कारण मोत्यांना महिला जगतामध्ये मोठी मागणी आहे. त्यामुळे, सौंदर्य वृद्धिसाठी आणि सौंदर्याचा योग्य मान ठेवण्यासाठीही, मोत्यांची मागणी पुरी करायचे प्रयत्न केले जातात, असे तो आवर्जून सांगत होता !

- डॉ. पुरुषोत्तम जोशी
गृहकल्प ११, लोकमान्य
हॉस्पिटलसमोर, एरंडवन, पुणे ४

खसखशीचा मळा

भिवा पवार सैन्यात होता. त्याला एक दिवशी बायकोकडून पत्र आलं. तिनं पत्रात विचारलं होतं. 'आपल्या पूर्वेकडच्या रानात चाळीस फुटांवर मी बटाटे कसे काय लावू ? मला कुणाचीच मदत नाही.' 'काही कर, पण त्या चाळीस फुटांपर्यंत अजिबात खूप नकोस. तिथं गाडून बंदुका ठेवल्या आहेत.' असं भिवानं तिला उत्तर पाठवलं.

मिलिटरीच्या नियमाप्रमाणे त्याचे पत्र सेन्सॉर झालं. काही दिवसांनी भिवाला बायकोचं रागारागानं दुसरं पत्र आलं, 'तुमच्या त्या मिलिटरीच्या सैनिकांनी सगळीकडे चाळीस फुटांवर खणून ठेवलंय. आता काय करू ?' 'तुझं काम झालं ना, आता ताबडतोब बटाटे लाव !' लगेच उत्तर आलं.

ग्रेट एस्केप

ग्रामोफोनचा संशोधक जगप्रसिद्ध थॉमस एडिसन याला औपचारिक गोष्टींचा भयंकर तिटकारा असे. पाट्या-मेजवान्या तर त्याला नको होऊन जात ! एकदा नाईलाजाने त्याला एका पार्टीला जायला लागले. पण नेहमीप्रमाणे त्याचं मन काही तेथे लागेना. आपल्या लॅबोरेटरीकडे जाण्यासाठी त्याची चुळबूळ सुरू झाली -

दाराजवळ मागं - पुढं करीत निसटण्याची संधी तो पाहत असतानाच यजमानानं त्याला पाहिलं - 'अरे वा, अलभ्य लाभ आज तुम्ही आलात - सध्या कशाचं संशोधन चालू आहे ?'

'बाहेर जायचा मार्ग शोधून काढण्याचं ?'

इलेक्ट्रिशियन

एका माणसाने इलेक्ट्रिशियनला फोन केला आणि विचारले, 'अहो, मघाशी मी तुम्हाला आमची दरवाजाची बेल वाजत नाही म्हणून सांगितलं, त्याला दोन तास झाले, अजून कसा आला नाही तुमचा इलेक्ट्रिशियन ?'

इलेक्ट्रिशियन म्हणाला, 'अहो, तो तुमच्या घरी येऊन गेला. सारखी बेल वाजवून वाजवून कंटाळला.

कोणी दरवाजाच उघडेना - मग करणार काय - आला परत.'

मोत्याचे सर ओघळून पडती, ओलावली हिरवळ, गेला मोहरून पुरा फुलवरा, झाला सुरू दरवळ

दवबिंदू

पहाटे पहाटे जावे रानात
 भिजून जावे त्या ओलाव्यात
 वारा सांगतो माझ्या कानात,
 'आहे लावण्य त्या पानात'
 पान म्हणते, 'इकडे या
 माझे लावण्य चाखून जा'
 फुल म्हणते, 'इकडे या
 माझा सुगंध घेऊन जा'
 नदी म्हणते, 'इकडे या
 माझी शीतलता पाहून जा'
 ऐकावे कुणाचे मला कळेना
 परत जावे असे वाटेना
 यावे पुन्हा या रानात
 सुख येईल माझ्या जीवनात
 असे असते लावण्य
 गावाकडील त्या हिवाळ्यात

- उर्मिला ज्ञानदेव मेस्त्री
 मु.पो.माडखोल
 ता.सावंतवाडी
 जि.सिंधुदुर्ग

ऋतू

एक वाळले पान गळाले
 आता दुसरे आणिक तिसरे
 फांद्या झाल्या सुन्या सुन्या अन्
 'हिरवे वैभव' सरले सरले

मनात माझ्या वादळ उठले
 नैराश्याने फेरच धरला
 शुष्क, कोरड्या या दिवसांनी
 उत्साहाचा लेश न उरला

काळ लोटला कितीक महिने
 दिवस उगवला एक गोजिरा
 वठलेल्या त्या झाडामधुनी
 एक लवलवे कोंब लाजरा

आशावाद मनातिल माझ्या
 हळूच कानामध्ये म्हणाला,
 'पानगळीच्या दिवसांनंतर
 जरूर येतो ऋतू कोवळा.'

शिशिरऋतूची गळती किंवा
 वर्षेच्या धारांच्या मारा
 शरदाचे लाघवी चांदणे
 सगळे मजला करी इशारा

ऋतू हासरा किंवा रडवा
 गुणदोषांसह स्वीकारावा
 भाळावरल्या रेषा पुसण्या
 मनगटामध्ये जोश भरावा

- आश्लेषा महाजन
 २३० चित्ररेखा सोसायटी,
 सहकारनगर, पुणे ९

कविता अशी स्फुरावी, शब्दांचे सामर्थ्य लाभता, तृप्त मनाने गावी.

वन्हाडातील एक छोटेसे गाव. तिन्ही सांजा झालेल्या. शेतातली कामं उरकून पुरुषमंडळी घरी परतत होती. गावातले सुतार, चांभार, परीट यांनीही हातातली कामं बाजूला ठेवली होती. दिवसभराचा कामाचा थकवा प्रत्येकालाच जाणवत होता. घराची ओढही लागली होती. घरी जाऊन बायका- मुलांबरोबर थोडा वेळ घालवून देवळात कीर्तनाला जायचं होतं. गावातला सगळ्यांचा विरंगुळा तोच होता.

रात्र झाली, तसा प्रत्येकजण गप्पागोष्टी करत गावातील देवळाकडे जायला निघाला. देवळाचा परिसर आज नेहमीपेक्षा स्वच्छ दिसत होता. काहीतरी वेगळेपण जाणवत होते. मनाला बरेही वाटत होते. ठरलेल्या वेळेला कीर्तन सुरू झाले....

‘गोपाला गोपाला देवकीनंदन गोपाला...’ सर्वांनी आपले सूर त्यात मिसळले. टाळ, चिपळ्यांच्या नादामुळे एक मंगलमय वातावरण तयार झाले. दिवसभराचा शिणवटा कुठल्या कुठे पळाला. व्यवहारातले, सोपे सोपे दृष्टांत देत कीर्तनकाराचे कीर्तन सुरू होते.

‘माणूस मोठा लबाड असतो.... देवाले नवस करतो.... का देवा, माझा हा इतला दहा हजार रुपयांचा दावा जिंकू दे. तुले नारळ फोडीन. ज्यानं हे पुर्थई पैदा केली. आकाशाचं छत वर टांगलं थो देव तरी एक आहे का दोन ?’

आता मंडळी कोड्यात पडली. चार- दोन जण म्हणाले ‘एक’ कीर्तनकार हसत म्हणाले, ‘कबूल करायची लाज का वाटते? मोठ्यांदा सांगा.’

‘एक’
‘पाह्यना बरं.... नाही तर मंग भुलाल!
आता हिशेब करा तुमच्या गावात देऊळ खंडोबाचं आहे का नाही?’

‘गोपाला गोपाला, देवकीनंदन गोपाला’

- सुषमा निसळ

‘आहे’
‘मंग देव किती झाले ?’
‘दोन’
‘तुमच्या वावराच्या बांधावर म्हसोबा असतात का नाही ?’
‘असतात’
‘मंग देव किती झाले’
‘तीन’

अशारितीने विरोबा, वेताळ, फेताळ, मैराळ, अशी सगळ्या देवांची यादी कीर्तनकाराने ऐकवली. आणि शेवटी आपण अनेक देव मानत असलो तरी तो एकच आहे व सर्वत्र भरलेला आहे हे त्यांनी पटवून दिलं. देवर्षींचं अंगात येणं, अंगारे, धुपारे यातील फोलपणा लोकांशी संवाद साधत पटवून दिला.

आतापर्यंत कीर्तनकारांनी कीर्तन करायचे. लोकांनी माना डोलवायच्या, अशीच पद्धत होती. काय सांगितले, काय समजले, याचा कोणीच विचार करायचा नाही. देवळातले कीर्तन देवळातच राहायचे. लोक घरी जाऊन आपापल्या उद्योगाला लागायचे. वक्ता आणि श्रोता काही संबंधच नसायचा पुढचे पाऊल कुठेच पडत नव्हतं. आजमात्र वक्ता आणि श्रोता यांच्यात संवाद घडत होत. अगदी सोप्या भाषेत लोकांच्या आचारविचारातील विसंगती दाखवत, वेगवेगळे दाखले देत ते आपले विचार लोकांच्या गळी उतरवत होते.

आज आलेले, दिसायला साधे प्रभावी असे हे कीर्तनकार कोण होते? त्यांच्या आवाजात एवढे मार्दव कसे? आपले प्रश्न यांना समजले कसे? आपल्या भल्याच्या गोष्टी त्यांनी किती कळकळीने सांगितल्या, या सर्व प्रश्नांचे उत्तर मात्र एक होते ‘गाडगेबाबा!’ वन्हाडातील दर्यापूर तालुक्यातील शेणगाव नामक गावात परीट कुटुंबात

शिक्षणाचा ध्यास धरा, व्यसने हा शत्रू खरा । आरोग्याची आस धरा, गाव स्वच्छ सारे करा ।

त्यांचा जन्म झाला. त्यांचे

मुळचे नाव होते 'डेबू झिंगराजी जानोरकर.'

त्यांचे सुरुवातीचे आयुष्य अगदी सामान्य माणसासारखे होते. नेहमीचे कौटुंबिक कलह, रुढी परंपरांचे अंधानुकरण, कर्जबाजारीपणा हे सर्व त्यांच्याही वाट्याला अटळपणे आलेले होते. पण हे सर्व बघून ते त्याच्यातच वाहावत गेले नाहीत. त्यांनी त्याच्यावर विचार केला. अज्ञान, व्यसनाधीनता, दारिद्र्य, शिवाशिव या सगळ्यातून समाजाला बाहेर कसे काढता येईल ? याविषयी त्यांनी चिंतन केले. समाजाच्या सूक्ष्म निरीक्षणासाठी त्यांनी गावोगावी जाऊन पाहणी केली. समाजाचे जवळून दर्शन घेतले. समाजमनाचा अभ्यास केला. त्यातूनच समाजउद्धाराचा मार्ग त्यांना हळूहळू दिसायला लागला.

तुकाराम, नामदेव यांनी जो कीर्तन परंपरेचा वारसा दिला होता, तोच त्यांनी पुढे चालविण्याचा निश्चय केला. कारण त्याकाळी कीर्तनासाठी समाजातील सर्व थरातील लोक पटकन एकत्र होत असत. मनोरंजनासाठी कीर्तनकार बरेच दाखले देत असत आणि आपला विषय गळी उतरवत असत. गाडगेबाबांनी 'कीर्तन' हेच माध्यम आपल्या कार्यासाठी निश्चित केले. त्यातूनच समाजाची सुधारणा केली.

त्याकाळी परीट समाजामध्ये कोणत्याही कार्याच्या प्रारंभी, तसेच रोग झाला की, लेकर जन्माला आले की किंवा कोणी मृत झाले की देवाला बकरीचा बळी देण्याची प्रथा होती. या बळी देण्याच्या विधीनंतर सर्व नातलगांना दारूही पाजली जायची, किती अविचारी हे कृत्य ! कोणत्याही प्रकारचा विवेक तिथे पाळला जात नव्हता. कोणाचेही म्हणणे ऐकून घेतले जात नव्हते. केवळ

बापजाद्यांनी केले म्हणून ते तसेच पुढे चालू ठेवायचे. नाही केले तर देवीचा कोप होतो अशी समजूत होती. कर्ज काढून हे सर्व विधी केले जात. त्यातून कर्जबाजारीपणा पदरी पडायचा. सारा समाज एका दुष्टचक्रात अडकलेला होता. या समाजाला समजवायचे म्हणजे सोपी गोष्ट नव्हती. जाता जाता चार-दोन लोकांशी बोलून भागणार नव्हते. ती वरवरची मलमपट्टी ठरली असती. बाबांना हा रोग मुळातूनच उपटून काढायचा होता.

त्यासाठी त्यांनी स्वतःपासून सुरुवात करायचा निश्चय केला. स्वतः कणखर झाले. संसार सोडला. स्वतःला पूर्णपणे समाजाच्या स्वाधीन केले. स्वतःच्या गरजा कमी केल्या. देह कष्टविला. कुठेही राहून, मिळेल ते खाऊन - न खाऊन देह स्वतःच्या ताब्यात आणला. फाटकी वस्त्रे नेसून स्वतःची ओळख पुसून टाकली.

निरीक्षणातून, चिंतनातून, विचारातून ज्ञान मिळवले. बायको, आई, मुलगा यांचे मायापाश तोडून गावोगावी भ्रमंती सुरू केली.

त्यांच्या कामाची पद्धत फारच आगळीवेगळी होती. ज्या ठिकाणी ते जात तिथे सगळीकडे घाण, केरकचरा दिसायचा. प्रचंड धूळ असायची. कोणाकडून तरी खराटा घेऊन ते सर्वप्रथम तिथला परिसर स्वच्छ करीत. आजूबाजूची मंडळी चांगली असली तर मदत करीत. नाही तर 'बरा आयता सापडला स्वच्छता करायला' असंही म्हणत. बाबा कशाचीच पर्वा करत नसत. आपल्या आगळ्यावेगळ्या कृतीतून लोकांना समजावण्याचा प्रयत्न करत. देवळाच्या भोवतीची जागा स्वच्छ केल्यानंतर त्याच ठिकाणी रात्री ते कीर्तनाला उभे राहात. लोकांच्या आश्चर्याला पारावार राहात नसे. 'सकाळी

खराटा घेऊन झाडणारा हाच का तो बाबा' अशी विचारणा होत असे.

कीर्तनासारखे माध्यम बाबांनी निवडल्यामुळे लोक पटापट येऊन बसत. खड्या आवाजाने आणि मधुर वाणीमुळे बाबांच्या कीर्तनाला खूप गर्दी व्हायची. बाबाही सगळ्या श्रोत्यांशी बोलत बोलत, त्यांच्याच भाषेत संवाद साधत, आपले म्हणणे त्यांना पटवून देत असत.

बाबा श्रोत्यातील कोणाला तरी विचारीत 'हे बघा, लेकरू जलमलं ही आनंदाची गोष्ट की दुःखाची ?'

'आनंदाची' श्रोता म्हणत असे.

'मग आपला आनंद बकरीच्या पिलाले दुख देऊन करावं काय ? आपल्या पोरान्या आनंदापायी दुसऱ्याच्या लेकराला का कापावं ? त्याला का दुख द्यावं ?'

यावर श्रोत्याजवळ उत्तर नसे. या संवादानंतर कीर्तन पुन्हा सुरू होत असे. देव देवळात नाही. तर तो तुमच्या आमच्यात आहे. तुम्हाला ज्यानी जन्म दिला त्यानीच बकरीच्या पिलालाही जन्म दिला आहे. तेव्हा परस्परात बंधुभाव हवा, प्रेम हवे. हे साधे तत्त्वज्ञान त्यांनी लोकांना पटवून दिले.

अखंड प्रवास करून, गावोगावी जाऊन, समाजातील लोकांशी एकरूप होऊन, सतत त्यांच्याबरोबर राहून बाबांनी त्यांचे विचार बदलले. लोकांना वेगळी वाट दाखविली. वेगळा मार्ग दाखविला. अनिष्ट रुढी, मागासलेले, बुरसटलेले विचार सोडायला लावल्यावर त्यांना भगवत भक्तिची, निर्मळ आनंदाची दिशाही दाखविली.

पुढे त्यांचे हे कार्य परीट समाजापुरतेच मर्यादित न राहता सगळीकडे पसरले. त्याचे महत्त्वाचे कारण होते ते म्हणजे त्यांचे आचरण ! हा

निरक्षर कोणी नसो, साक्षरतेची बात करा । ज्ञानाविना फोल माना, मंत्र जीवनी हा स्मरा ।

माणूस जे सांगतो ते स्वतः करतो याबद्दल लोकांच्या मनात किंचितही संदेह नव्हता. त्यांच्या विचाराला आचाराची, शब्दाला कर्तृत्वाची आणि उपदेशाला तळमळीची जोड होती. त्यामुळे त्यांच्या बोलण्याचा परिणाम समाजमनावर फार पटकन होत असे. सोप्या सोप्या शब्दातून फार मोठा अर्थ ते पोहोचवत असत. माणसातील सदगुणांना त्यांनी आवाहन केले. समाज खडबडून जागा झाला.

गाडगेबाबांचे द्रष्टेपण इतके वाखाणण्यासारखे आहे की त्यांना पुढील काळातील समाजाच्या गरजांची पूर्ण जाण होती. आपण सुरू केलेले काम असेच पुढे चालू ठेवायचे असेल तर त्यासाठी गावोगावी धर्मशाळा, सदावर्ते, पाणपोया, वसतिगृहे, शाळा बांधल्या गेल्या पाहिजेत हे त्यांनी ओळखले. त्यांना समाजात आणि लोकांच्या मनात विश्वासाचे स्थान मिळालेले असल्यामुळे लोकांकडून पैसाही मोठ्या प्रमाणावर मिळायला लागला. देणगीरूपाने मिळालेला पैसा त्यांनी समाजाच्या उपयोगी आणला.

प्रत्येक धर्मशाळेची, वसतिगृहाची कामाची संपूर्ण आखणी करून, कार्याची दिशा ठरवून, व्यवस्थापनात सुसूत्रता आणून त्याच्या व्यवस्थेसाठी ट्रस्ट स्थापन

करून बाबा नामानिराळे होत असत. केलेल्या कार्याचे कोणतेही श्रेय बाबांनी स्वतःकडे घेतले नाही. म्हणूनच ते 'संत' झाले.

कोणत्याही चांगल्या कामाची कीर्ती नेहमीच दूरवर पसरत असते. अशा कामांसाठी आवश्यक असलेली माणसेही एकत्र येत असतात. गाडगेबाबांच्या कामाचेही असेच झाले. त्यांच्याभोवती अनेक निःस्पृह माणसे जमली. त्यांच्या साहाय्याने बाबांनी मोठमोठी कामे अगदी कमी वेळात पूर्ण केली. बांधलेल्या सर्व इमारती समाजाच्या स्वाधीन केल्या. स्वतःचे कोणतेही स्मारक होऊ दिले नाही. कोणालाही शिष्य केले नाही. स्वतःच्या नावाची कोणतीही खूण ठेवली नाही. म्हणूनच हातात खराटा घेऊन फिरणारे, खापराच्या तुकड्यात जेवणारे, गाडग्याने पाणी पिणारे, असे ते 'गाडगेबाबा' म्हणूनच ओळखले जातात. त्यांचे कार्य हीच त्यांची ओळख. 'समाजासाठी काम' हाच त्यांनी ठेवलेला वारसा. ज्याला पाहिजे त्याने घ्यावा. निष्कलंक चारित्र्य आणि भगवंताचे स्मरण हाच संदेश.

अखंड परिभ्रमण, गावोगावचा प्रवास, खाण्यापिण्याची हेळसांड, वार्धक्य यामुळे गाडगेबाबा पूर्णपणे थकून

गेले. वारंवार आजारी पडू लागले. तशातही कीर्तन चालूच होते. बाबांना स्वतःचे मरण दिसू लागले होते. ८ नोव्हें. १९५६ ला मुंबईतील वांद्रे येथे त्यांचे अखेरचे कीर्तन झाले. अफाट जनसमुदाय जमला होता. बाबांना उभे राहवत नव्हते. तरीही कीर्तनाला सुरुवात केली. आयुष्यभर त्यांनी जपलेली आणि मांडलेली जीवनमूल्ये मुखातून तळमळीने बाहेर पडली. अंधश्रद्धा, पशुबळी, जातीयता, माणसाचे कल्याण या साऱ्या विषयांना स्पर्श करणारे त्यांचे हे कीर्तन सुदैवाने ध्वनिमुद्रित केलेले आहे. या कीर्तनानंतर लगेचच म्हणजे २० डिसेंबर १९५६ रोजी बाबांचा देह अनंतात विलीन झाला. त्यांच्या अतिशय सोप्या, सरळ तत्त्वज्ञानाची आजही सर्वांना गरज आहे. त्यामुळे त्यांचे व त्यांच्या कार्याचे स्मरण करून, त्यांचे तत्त्वज्ञान आचरणात आणायचा, आपण सर्वांनीच मनापासून प्रयत्न करूया !

- सुषमा निसळ
स्टेट बँक कॉलनी, पर्वती दर्शन,
पुणे ९

हे तुम्हाला माहित आहे का ?

अतिथंड हवेच्या ठिकाणी असलेल्या, तळ्यांमधील प्रथम वरच्या थरातील पाण्याचे बर्फ होते/ पाणी गोठते. परंतु फ्रीजमधील, बर्फाच्या ट्रेमधील पाण्याचा बर्फ होताना आधी खालच्या थरातील पाण्याचे बर्फ होते. पाण्याच्या गोठण्यातील हा फरक कशामुळे होतो?

अतिथंड हवेच्या ठिकाणी असलेल्या तळ्यातील पाण्याच्या पृष्ठभागावरील हवा थंड असते. ती पाण्यातील उष्णता शोषून घेते. त्यामुळे वरच्या थरातील/ पृष्ठभागावरील पाणी थंड होते. अतिथंडीमुळे हे पाणी जास्त थंड होऊन, त्याचा बर्फ बनतो. बर्फामुळे, खालच्या थरातील पाण्याला संरक्षक कवच मिळते.

फ्रीजमध्ये मात्र उलट घडते. पाण्याचे बर्फ करण्यासाठी पाण्याचे ट्रे आपण फ्रीझरमध्ये ठेवतो. हा भाग धातूचा असतो. फ्रीजमध्ये फिरत राहणाऱ्या वायुमुळे आधीच गार झालेल्या या भागाशी ट्रेचा संबंध येतो. या गारव्यामुळे पाण्यातील जास्तीत जास्त उष्णता ट्रेच्या तळाशी पाठविली जाते. त्यामुळे खालच्या भागातील पाणी आधी गोठते.

- संकलन - कविता भालेराव, औंध, पुणे

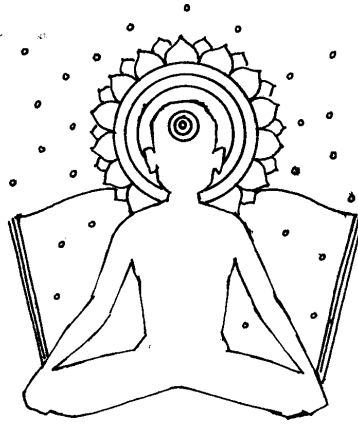
संतांच्या संगती, सरते अहंता । विरतात चिंता, चित्तेसम.... ।

आपण ज्या वयात आहात ते वय वर्षे १२ ते १८, हे आपल्या वाढीचे वय आहे. या काळात आपल्या शरीरात फार झपाट्याने बदल होत असतात. स्वतःबद्दलची प्रतिमाही हळूहळू तयार व्हायला लागते. स्वतःची अस्मिता जागृत होते. मानसिक व भावनिक असंतुलनाचे अनेक प्रश्न या वयात निर्माण होतात. बौद्धिक भूक वाढलेली असते. या सगळ्याचा परिणाम अभ्यासावर होत असतो. हा परिणाम अभ्यासासाठी पूरक कसा होऊ शकेल, हे पाहणे फार महत्त्वाचे आहे.

निरोगी शरीर : शरीर जर निरोगी नसेल, तर अभ्यास करावासाच वाटणार नाही. यासाठी रोज तास-सव्वा तास तरी मनसोक्त खेळ व्हायला हवा. सर्वांगीण असा व्यायाम व्हायला हवा. अभ्यासाला ४-५ तास बसून स्नायू आखडून जातात. कंटाळा वाढतो. पाठदुखी, पोटातील अस्वस्थता यांसारखे आजार सुरू होतात. ते टाकण्यासाठी हलका व्यायाम (योगासने, सूर्यनमस्कार, थोड्याशा उड्या, यापैकी काहीही, पण दम लागेल, घाम येईल, असा नाही) करावा. यामुळे झोपेने आकुंचित पावलेले स्नायू, सांधे मोकळे होतात. अगदी परीक्षेच्या दिवसातसुद्धा ५-१० मिनिटांचा हलका व्यायाम चालू ठेवावा. व्यायामाबरोबरच झोप, विश्रांतीही तितकीच महत्त्वाची आहे. तुमच्या वयाला रोज साधारणतः साडे सहा ते साडे सात तास झोप आवश्यक आहे. झोप सलग व रात्री व्हावी. अकारण जागरण, अर्धवट झोप, दोन टप्प्यांतील झोप (काहीजण रात्री ९ वाजता झोपतात व मध्यरात्री ३ वाजता उठतात. ३ ते ५ अभ्यास करतात. पुन्हा ५ वाजता झोपून ८ वाजता उठतात असली दोन टप्प्यांतील अघोरी झोप) त्रासदायक असते.

अभ्यासाची परिणामकारकता कशी वाढवाल?

- प्रा. महेन्द्र सेठिया

झोपेप्रमाणेच खाणे-जेवणेही महत्त्वाचे आहे. शक्यतो सकाळचे जेवण अकराच्या आत तर रात्रीचे जेवण आठच्या सुमारास करावे. जेवणानंतर लगेच पळापळ न करता २-५ मिनिटे वज्रासनात बसावे आणि मग अन्य कामे करावीत. रात्रीच्या झोपेपूर्वी किमान दीड ते दोन तास आधी रात्रीचे जेवण उरकावे. एकाच वेळी खूप न खाता दिवसभरात ३-४ वेळा खावे, म्हणजे अभ्यासाच्या वेळी सुस्ती/पेंग/झोप येणार नाही. दिवसभरातले खाणे मात्र कमी करू नये.

अभ्यासाच्या वेळेचे बसणे ताठ असावे. वेडेवाकडे बसल्याने मान, पाठ दुखून लक्ष विचलित होते. शिवाय पाठीचा कणा जितका ताठ तितकी ज्ञान ग्रहण करण्याची मेंदूची क्षमता वाढते. डोळ्यावर येणारा अवाजवी ताण कमी करण्यासाठी अधूनमधून २-४ मिनिटे डोळे हलकेच मिटावेत. डोळ्यावरून हाताचे तळवे हळूच फिरवावेत. डोळ्याचे साधे सोपे व्यायाम करावेत. मेंदूच्या

सक्रियतेसाठी मोठ्या प्रमाणावर प्राणवायूची आवश्यकता असते. म्हणून शक्य होईल तितका श्वास अत्यंत सावकाश घ्यावा. दर अर्ध्या-पारुण तासाने मुद्दाम २-३ मिनिटे दीर्घश्वास करावे. सकाळी थोडा वेळ प्राणायामाचा सराव करावा. नाक साफ असेल, असे पाहावे म्हणजे श्वासोच्छ्वास करण्यास अडथळा येणार नाही.

आपले शरीर निरोगी आहे की नाही हे ओळखण्याच्या ३ सोप्या कसोट्या खाली दिल्या आहेत. त्या तुम्ही स्वतःला लावून बघा. मात्र त्याबाबत काही तक्रारी निर्माण झाल्या तर मात्र त्याकडे विशेष लक्ष पुरवून त्या दूर कराव्यात.

१. रोज भूक लागली पाहिजे. केवळ जेवायची वेळ झाली म्हणून जेवायला बसलो, असे होता कामा नये तर छान, भरपूर भूक लागली पाहिजे.

२. दिवसभरात शारीरिक, बौद्धिक, मानसिक इतके परिश्रम घेतले पाहिजेत की रात्री झोपण्यासाठी पाठ टेकली की पाच मिनिटांच्या आत गाढ झोप लागली पाहिजे.

३. रोज एकदा आणि एकदाच शौचास साफ व्हायला हवे. ज्याला दिवसातून एकदा शौचास होते तो योगी, ज्याला दिवसातून दोनदा शौचास जावे लागते तो भोगी अन् ज्याला दिवसातून दोनपेक्षा जास्त वेळा शौचास जावे लागते किंवा एकदाही जावे लागत नाही, तो रोगी. या सर्व गोष्टींमुळे तुमचे शरीर आरोग्यपूर्ण, उत्साही, चैतन्यमय राहिल अन् त्यामुळे अर्थातच अभ्यासाची परिणामकारकता वाढेल.

निरोगी मन : शरीरातील बदल, आरोग्य, अनारोग्य, आजारपण, हे निदान आपल्याला लगेच समजत असतं. त्यामुळे त्यावरील उपाययोजना तातडीने करणे शक्य होते. पण मानसिक

शरीरबलाते मिळवूनी, मनोबलाते साधावे, तव चरणाशी चित्त असोनी, आयुरारोग्य तू आम्हा द्यावे.

अनारोग्याबाबत काही सांगणे, खूपच अवघड असते.

मानसिक निरुत्साह, वाढती चिडचिड, डगमगता आत्मविश्वास, मनाचा क्षीण झालेला जोम, ही मानसिक अनारोग्याची काही लक्षणे आहेत. मन निरोगी राहण्यासाठी विघातक, नकारात्मक विचार म्हणजेच न्यूनगंड, भीती, 'मला हे जमणारच नाही, मला इतर जण हसतील,' हे मनातून काढून टाकून त्या जागी विधायक, सकारात्मक विचार म्हणजे आत्मविश्वास, 'मला हे जमेल' असा विश्वास बाळगा. त्यासाठी रोज सकाळी अभ्यासाला बसण्यापूर्वी हलक्या-फुलक्या व्यायामानंतर ५-७ मिनिटे स्वस्थ बसा. शक्यतो पदमासन, सिद्धासन, वज्रासन यापैकी कोणत्याही एका आसनामध्ये ताठ बसा. प्रथम १-२ मिनिटे डोळे उघडे ठेवून कोणत्याही एका गोष्टीवर चित्त एकाग्र करा. मग आज आपला अभ्यास कसा चांगला होईल ? याबाबत स्वतःशीच संवाद साधा. कालचा अभ्यास चांगला झाला नसेल, उगाचच नको त्या गोष्टींसाठी वेळ वाया दवडला असेल तर स्वतःला रागवा. पुन्हा असे करायचे नाही, असे स्वतःला बजावा. अभ्यास चांगला झाला असेल तर स्वतःच स्वतःला शाबासकी द्या. एखाद्या विचाराने अभ्यासाला अडथळा निर्माण होत असेल तर अभ्यासातील अडथळे कसे दूर होतील? यासंबंधी चिंतन करा. मग व्यक्तिमत्त्व विकसनाच्या अभ्यासेतर गोष्टींबाबतही थोडा विचार करा. पुन्हा तीन वेळा सावकाश ओंकार म्हणत, हळूच डोळे उघडा आणि मग अभ्यासाला प्रारंभ करा. मन खूप हलकं झाल्याचं तुम्हाला जाणवेल. त्यातून मनावरचा ताण कमी व्हायला मदत होईल.

नियोजनपूर्तीसाठी निश्चयशक्तीची

आवश्यकता :

मनाची निश्चयशक्ती वाढविण्याचीही गरज असते. आपले मन म्हणजे शक्तीचा प्रचंड साठाच आहे. मनाच्या शक्तीचा आपल्याला ठायी-ठायी अनुभव येत असतो. निश्चय करण्याची शक्ती ही मनाची महत्त्वाची शक्ती आहे. पुष्कळ वेळा आपण काहीतरी ठरवत असतो पण त्याप्रमाणे घडत नाही. याचा अर्थ प्रत्येक वेळी काही चूक होतेच असं नाही. मग काय होतं ? आपली निश्चयशक्ती कमी पडते.

इतरांच्या सांगण्यामुळे निश्चय करणे, निश्चय करणेच लांबणीवर टाकणे, अवाजवी, अवास्तव एकदम मोठे निश्चय करून, ते पूर्ण न होऊ शकल्यास आपल्याला निश्चय करताच येत नाहीत, असे ठरवून टाकणे यामुळे स्वतः केलेले निश्चय पूर्ण होऊ शकत नाहीत.

पण मग यावर उपाय काय ? निश्चयशक्ती वाढविण्याचेही उपाय आहेत. एकदम मोठे निश्चय सुरुवातीला न करता छोट्या छोट्या निश्चयापासून सुरुवात करावी. आठवड्यातून तासभर मौन पाळून, रोज वर्तमानपत्र वाचून, इतक्या सोप्या निश्चयापासून सुरुवात करा. एखादा निश्चय पूर्ण होऊ शकला नाही, तर छोटीशी शिक्षा घ्या. आपण केलेले निश्चय इतरांना, आपल्या जवळच्या व्यक्तीला सांगा व अधून मधून त्याची आठवण करून द्यायला सांगा. हळूहळू तुम्हाला तुमचे निश्चय स्वतःच पूर्ण करता येतील. अभ्यासासाठी अशा निश्चयशक्तीची नितांत आवश्यकता असते.

तुमच्या अभ्यासाच्या काळात तुम्ही जरी स्वतःच्या अभ्यासात म्हणजे पर्यायाने स्वतःत मग्न झालेले असलात तरी तुमचे आईबाबा, भावंडे यांचाही तुमच्या धडपडीत मनापासून पाठिंबा असतो.

तुम्हाला फार त्रास होऊ नये, तुमच्या अभ्यासात व्यत्यय येऊ नये, असा प्रयत्न ते करित असतात. त्यामुळे दिवसातून एकदा तरी, विशेषतः रात्री जेवताना त्यांच्याबरोबर हास्यविनोद करत, गप्पा मारत, अर्धा तास घालवावा. त्यामुळे एकाकीपणा कमी होऊन स्वतःचा आत्मविश्वास वाढायला मदत होते.

मैत्री-संगत : हा घटकही या काळात खूप महत्त्वाचा असतो. योग्य व्यक्तीशी आपली मैत्री आहे ना, मैत्रीखातर आपण फार भरकटत तर जात नाही ना, हे पाहणे-सांभाळणे खूप आवश्यक असते. मित्राकडून आपण अवाजवी अपेक्षा, हक्क व्यक्त करत नाही ना, याची काळजी घ्यायला हवी.

भावनिक उद्रेक : हा या वयात नैसर्गिक असतो. मान, अपमान, स्वाभिमानावर झालेला हल्ला, इतरांनी आपल्या अपेक्षांना पुरेसा प्रतिसाद न दिल्यास होणारी घुसमट, चिडचिड, एखाद्याचे यश सहन न होणे, क्षुल्लक गोष्टींवरून राग येणे, भांडणे होणे, अबोला धरणे, इ. भावनिक असंतुलनाचे प्रश्न मोठ्या प्रमाणात अभ्यासाची परिणामकारकता कमी करत असतात. म्हणून आपण स्वतःच त्यावर जाणीवपूर्वक मात करायला हवी. त्यासाठी रोजची उपासना, ध्यान निश्चितच उपयोगी पडेल. फाजील आत्मविश्वास (overconfidence), स्वतःच्या क्षमतांना वास्तवापेक्षा खूप जास्त समजणे, अहंगंड निर्माण होणे हे सुद्धा अभ्यासामध्ये अडथळे निर्माण करत असतात. त्यामुळे त्याबाबतही पुरेसे सावध राहायला हवे.

अवांतर-प्रेरणादायी वाचन, मोठ्या व्यक्तींचा सहवास, जिवलग दोस्तांबरोबरचा मोकळेपणा, उपासना-ध्यान, दैनंदिनी लेखन, छंद, कलेची जोपासना, खेळ, संगीत ऐकणे, इ. मुळे

प्रत्येक क्षण घे वेचुनी, यत्नात जा नित दंगुनि । घे जिद्दीने यश खेचुनि, होई सार्थक जीवनी ॥

मानसिक आरोग्य आणि भावनिक संतुलन राखण्यास मदत होते. मनाचा उमदेपणा, प्रसन्नता, प्रगल्भता, समजूतदारपणा वाढतो आणि त्याचा अभ्यासाची परिणामकारकता वाढण्यास निश्चितच उपयोग होतो.

तल्लख बुद्धी :

शरीर आणि मनाबरोबर बुद्धीला अभ्यासासाठी काही तयारी करावी लागते. बुद्धीच्या अनेक पैलूंपैकी, बऱ्याच वेळा आपण अभ्यासामध्ये फक्त २/३ पैलूच पुन्हा पुन्हा वापरत असतो. त्यामुळे त्या प्रकारचा बुद्धीवरचा ताण वाढतो. मग बुद्धी थकते. डोक्यात काही शिरेनासे होते. काही सुचेनासे-समजेनासे होते. हा बौद्धिक थकवा घालविण्यासाठी, अधून मधून थोड्या विश्रांतीची, दीर्घश्वसनाची आवश्यकता असते. त्याबरोबर बुद्धीच्या इतर पैलूंना वापरण्यासाठी, काही कृती केली पाहिजे.

कल्पनाशक्तीला ताण देणाऱ्या एखाद्या कृतीमुळे बुद्धी पुन्हा काम करू लागते. मग सहज कागदापासून काही वस्तू तयार करा. घरी जर परसबाग असेल तर त्यात काम करा, फुलांची वेगळ्या पद्धतीने रचना करा. घरी आलेल्या शुभेच्छापत्रांची कलात्मक रचना करा. नवीन पद्धतीने रांगोळी-मेंदी काढा. पेनात काय सुधारणा करता येतील, यासारख्या विषयावर २५-५० भन्नाट कल्पना काढा. कारण आठवड्यातून अर्धा-पाऊण तास वेळ अशाप्रकारे आपण वापरलात, तर बुद्धी तल्लख व्हायला मदत होईल. बुद्धीच्या नित्य वापरातील पैलूंना त्यानिमित्ताने थोडी विश्रांतीही मिळेल. विविध प्रकारची

कोडी, पुस्तकाबाहेरचे प्रश्न सोडविण्यानेही वेगळ्या प्रकारची बुद्धी वापरली जाते. विविध अभ्यास कौशल्यांचा सराव केला तर सरावाने हळूहळू बुद्धी तल्लख होते.

अभ्यासाला प्रत्यक्ष सुरुवात करण्यापूर्वी, ज्या विषयाचा अभ्यास तुम्ही करणार आहात तो विषय-ते प्रकरण, डोक्यासमोर आणण्याचा प्रयत्न करा. प्रत्यक्ष अभ्यास करताना एखादी गोष्ट समजली नाही. गणिताची रीत कळली नाही, एखादा शब्द अडला तर लगेच तो विषय बाजूला ठेऊ नका. सतत विषय बदलत गेल्याने नियोजन फिसकटते व कोणत्याच विषयाचा अभ्यास धड होत नाही. सर्व शंका नोंदवून ठेवा. शाळेत मित्रांना किंवा शिक्षकांना विचारून त्यांचे निरसन, शक्यतो त्याच दिवशी करून घ्या.

प्रसन्न वातावरण :

अभ्यासाची परिणामकारकता वाढविण्यासाठी बाहेरचे वातावरणही, प्रसन्न असायला हवे. त्यासाठी अभ्यासाची जागा ठरलेली व स्वच्छ असावी. स्वतंत्र खोली असल्यास उत्तमच. नसल्यास त्यातल्या त्यात शांत व प्रसन्न जागा निवडून, इकडे तिकडे लक्ष जाणार नाही, अशा पद्धतीने टेबलाची रचना करावी. दुसऱ्या दिवशीच्या अभ्यासाची पुस्तके, वहा टेबलावर ठेवावी. आवश्यक कार्यालयीन साहित्य जवळपास असावे. अभ्यासाला बसल्यावर समोरच्या भिंतीवर छानसे छायाचित्र लावावे. उदबत्ती, सुवासिक फुले, इ. चा यथायोग्य वापर करावा.

त्यातून मनाची प्रफुल्लता अन् प्रसन्नता वाढेल.

शरीर-मन-बुद्धी अन् बाह्य वातावरण अभ्यासाला पोषक असले म्हणजे कमी वेळात अधिक चांगला अभ्यास होतो. माणूस किती वर्षे जगला यापेक्षा तो कसा जगला, हे जसे अधिक महत्त्वाचे असते, तसेच अभ्यास किती तास केला यापेक्षा तो किती परिणामकारक झाला, हे अधिक महत्त्वाचे आहे. तासन् तास अभ्यास करून लक्ष मात्र सैरभैर असेल तर त्यापेक्षा दोन-तीन तासांचा, रोजचा अत्यंत एकाग्रतापूर्वक केलेला अभ्यास, अधिक उपयुक्त असतो.

अभ्यास करता करता यश मिळविण्याचा आनंद घेता आला तर आपोआपच आणखी अभ्यास करावासा वाटेल. यासाठी दररोज अभ्यास करताना स्वतःसमोर छोटी छोटी उद्दिष्टे ठरवा. उदा.संस्कृतच्या तीन शब्दांची रूपे बिनचूक म्हणता येणे, एखाद्या प्रकरणावरची पाच उदाहरणे बरोबर सोडविणे किंवा सलग तास-दीड तास पूर्ण तन्मयतेने अभ्यास करणे, इ. प्रत्येक उद्दिष्ट पूर्ण झाले की त्यासाठी स्वतःला छोटेसे बक्षीस घ्या. म्हणजे स्वयंपाकघरात जाऊन चार दाणे खाणे किंवा पाच मिनिटे एखादे गाणे ऐकणे, एखादे चित्र काढणे, अशा बक्षिसांमधून प्रेरणा मिळतेच पण अभ्यास आनंददायकही होतो !

- प्रा.महेन्द्र सेठिया
ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे

ज्ञानाची नित कास, चिरंतनाचा ध्यास, मनी जपू आत्मविश्वास, धरण्या सूर्य, तेजाची आस.

जून १९६२ साली “विद्या महामंडळ प्रशाला” ही शाळा डेक्कन जिमखान्यावर सुरू करण्यास परवानगी मिळाली. त्यावेळी भरपूर उत्साह आणि कष्ट करण्याची अदम्य वृत्ती एवढंच भांडवल आमच्यापाशी होतं. मधे अंतर असलेल्या दोन बंगल्यांच्या गॅरेजची

जागा, आम्हाला वर्गासाठी मिळाली होती.

शाळा सुरू करायला परवानगी मिळाली. पण ज्या शाळेच्या दोन वर्गांत २०० मीटरचे अंतर आणि झाडाखाली बसणारा तरूण मुख्याध्यापक, अशा शाळेत प्रवेश कोण घेणार ? शाळेला नवीनच परवानगी मिळाल्यामुळे डेक्कन जिमखान्यावर एक नवीन शाळा निघालेली आहे, हे कोणाला माहीत असायचं कारण नव्हतं. ज्यांना पुण्यात कुठल्याही शाळेत प्रवेश मिळत नाही, अशा मुलांना जिल्हा परिषदेचे शिक्षण खाते आमच्याकडे पाठवायचे. प्रवेश घेण्यासाठी आल्यावर शाळेचा एकंदर अवतार पाहून पालकांच्या मनातील ‘शाळा’ या संकल्पनेला धक्का बसायचा आणि बहुतेकजण प्रवेश न घेता नुसती चौकशी करून निघून जायचे. पुण्यातल्या कोणत्याही शाळेत आपल्या मुलांना निश्चित प्रवेश मिळणार नाही याची ज्या पालकांना खात्री होती ते आमच्या शाळेत प्रवेश घ्यायचे. यातली काही चोखंदळ मंडळी, नंतर दुसरीकडे प्रवेशाची संधी मिळाल्यास नावे काढून घ्यायची. नाव काढल्यावर प्रवेश फी परत करायची नसते. या नियमाने प्रवेश फीची रक्कम आपल्याला मिळाली, हाच दिलासा मुलगा शाळा सोडून गेला, या दुःखात आम्हाला होता. दोनदा नापास झालेल्या मुलांना शाळेतून काढून टाकण्याची प्रथा त्यावेळीही होती. त्यांना इतरत्र कोणी घेतही नसे. त्यामुळे ही नंबरी मुले हे आमचे हुकमी गिःहार्ईक होते. या मुलांना शाळेत प्रवेश मिळाल्यावर जेवढा आनंद व्हायचा, त्याच्या किती तरी पट जास्त आनंद, शाळेला मुले मिळाल्याबद्दल

आयुष्यातील वादळाला

पु.ग.वैद्य

चमत्काराशिवाय नमस्कार नाही !

आम्हाला व्हायचा. आमच्या शाळेत प्रवेश घेणारी तिसरी ‘कॅटॅगरी’ म्हणजे ‘शाळेतून नाव काढून घ्या, नाहीतर शाळेतून रस्टीकेट करू,’ असा दम खाल्लेले विद्यार्थी.

ब्रात्य, वांड, वाह्यात, आचरत, भांडखोर, इत्यादी विशेषणात भिजून निघालेली ‘बाळं’ हे देखील आमचे हमखास विद्यार्थी असायचे. ‘कोठेही प्रवेश मिळत नाही तर जा वैद्यमास्तरांच्या शाळेत,’ अशी त्यावेळी कुत्सितपणे आमच्याबद्दल म्हण वापरली जात होती. गावावरून ओवाळून टाकलेल्या मुलांची अशी आमची शाळा होती. काहीजण तर उपरोधाने आमच्या शाळेला ‘पुण्याचं ड्रेनेज’ असं म्हणायचे. अशा मुलांची शाळा चालविणे हे आमच्यासारख्या अनुभव नसणाऱ्या तरुणांना एक आव्हान होतं. ती आमची कसोटी होती.

जूनमध्ये शाळा सुरू झाली ती शाळा सुरू करण्यास परवानगी मिळाल्याच्या पत्राने. पण त्यानंतर शाळेची तपासणी होऊन सर्व काही नियमाप्रमाणे असेल तर शाळेला शासकीय मान्यता (Gov-

ernment Recognition) मिळते. अशी तपासणी आमच्या शाळेची घेण्यात येणार असल्याचे डिसेंबर ६२ मध्ये पत्र आले. तपासणी जानेवारीत होती. अगदी अल्लाउद्दीनचा जादूचा दिवा जरी आम्हाला दिला असता तरीही जानेवारीमधील तपासणीपर्यंत आवश्यक त्या सान्या बाबींची पूर्तता करणे केवळ अशक्य होते. एकंदर परिस्थिती पाहून जाणकारांनी, तुम्हाला कोणत्याही परिस्थितीत शासकीय मान्यता मिळणार नाही. म्हणून अगोदरच जाहीर केले होते. काही प्रशासकीय व्यक्तींनी त्याला दुजोरा देऊन आम्हाला आणखी घाबरवून सोडले होते. त्यामुळे आपल्या शाळेला शासकीय मान्यता मिळाली नाही तर ? या प्रश्नाने आमची झोप उडविली होती. आमच्या जीवनातील हा कसोटीचा प्रसंग होता.

प्रस्थापित शाळांच्याकडे अनेक सुविधा असतात. त्याचबरोबर त्यांच्याकडे येणारे विद्यार्थीही समाजाच्या चांगल्या स्तरातून आलेले असतात. आपल्याकडे सुविधा तर नाहीतच आणि

नमन तुम्हाला त्रिवार माझे, पुढच्या सर्व पिढ्यांचे, सर्व समर्पुनि निर्मात्याचे मंगल धन व्हायचा

मुलेही अशी, नापास झालेली म्हणून मनाने खचलेली. अशा परिस्थितीत चमत्काराशिवाय नमस्कार नाही, या तंत्राचा वापर करायला हवा. म्हणजे प्राप्त परिस्थितीत या विद्यार्थ्यांच्यात काही विशेष बदल घडविण्याचा चमत्कार करून दाखविण्याची आवश्यकता होती.

तपासणीचा दिवस उजाडला. श्री.पंधे हे शिक्षणखात्यातील अधिकारी तपासणीसाठी आले. त्यांचं स्वागत करून शाळा दाखविली. इमारत वगैरे काहीच नसल्यामुळे अर्ध्या मिनिटात शाळा पाहून झाली आणि मी त्यांना स्कूटरवरून संभाजीपार्कसमोरील श्री.परांजपे यांच्या गॅरेजमध्ये नववीच्या वर्गात नेले. या वर्गात एकूण २२ मुले होती. वर्गातील जवळजवळ सर्वच मुले खेडेगावातून आलेली होती.

आम्ही वर्गात प्रवेश केल्यावर एक साथ नमस्ते झालं. तो तास संस्कृतचा होता. आपटे बाईंनी मुलांना गीतेचा बारावा अध्याय म्हणण्यास सांगितले. ज्या मुलांना धड मराठी बोलता येत नाही, अशा खेडेगावातून आलेल्या मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांनी, अतिशय शुद्ध आणि अस्खलितपणे बारावा अध्याय म्हणून दाखविला. श्री.पंधे एकाग्रतेने आणि आश्चर्याने हे सगळं ऐकत होते. मुळात हुशार आणि गुणग्राही असलेले श्री.पंधे, अनेक शाळांच्या तपासण्यातून विविध अनुभव घेतलेले एक निष्णात अधिकारी होते. बहुधा मुख्याध्यापकांनी एखाद्या संस्कृत पाठशाळेतील मुलांना काळा रंग फासून इथे आणले असावे, असा संशय त्यांना आलाही असेल. अध्याय संपल्यावर 'तुम्ही या विद्यार्थ्यांची इतकी छान तयारी कशी करून घेतलीत?' असा प्रश्न श्री.पंधे यांनी आपटे बाईंना विचारला. आपटे बाईंनी दोन शब्दात उत्तर दिलं, 'प्रेम आणि उत्साह !' त वरून ताक ओळखणाऱ्या चाणाक्ष पंधेसाहेबांनी दोन अक्षरांच्या उत्तरातून भरपूर संदेश घेतला. इतर विषयांसंबंधी

पंधेसाहेबांनी मुलांशी प्रश्नोत्तरे केली. ती यथातथाच झाली. त्यानंतर आम्ही परत आपटे रोडवरील मुख्य शाळेच्या कार्यालयात आलो. कार्यालय म्हणजे गॅरेजशेजारी राहणारे श्री.जोशी यांच्या जिऱ्याखालची जागा ! तपासणीच्या दिवसापुरती ही जागा ऑफिस थाटायला घेतली होती. हेही आम्ही पंधेसाहेबांना सांगून टाकले. इथं तपासणीचा पुढचा भाग सुरू झाला.

'शाळेत स्वच्छतागृह नाही तर मुले कुठे जातात ?' आम्ही सर्वांनीच एक गोष्ट कटाक्षाने ठरविली होती, ती म्हणजे जी वस्तुस्थिती असेल ती आहे तशी स्वच्छपणे सांगायची. त्यामुळे या प्रश्नाचं सत्य स्वरूप सांगून टाकलं. परिसरातील लोकांच्या तक्रारी येऊ नयेत, म्हणून ही मुले जवळच असणाऱ्या 'हिंदविजय' चित्रपटगृहाच्या स्वच्छतागृहात जातात. त्यानंतर 'मुलांनी प्रयोग किती केले ?' या प्रश्नाचं उत्तर मी 'पंधरा' म्हणून दिले. साधारणपणे वर्षभरात जेमतेम सात प्रयोग घेतले जातात. त्यामुळे माझी पंधरा ही संख्या ऐकून पंधेसाहेब आश्चर्यचकित झाले आणि त्यांनी प्रयोगशाळा पाहण्याची इच्छा व्यक्त केली. स्वतंत्र प्रयोगशाळा आणि ग्रंथालय हे दोन्ही सध्या आमच्या शाळेत नाहीत. तरीही त्याची उद्दिष्टे, जेथे हे सर्व काही सुसज्ज आहे त्यांच्यापेक्षाही जास्त प्रमाणात साध्य केली आहेत, याचे मुख्य कारण म्हणजे प्रयोगाचे साहित्य ग्रंथालयाच्या पुस्तकाप्रमाणे आम्ही घरी नेण्यास देतो. प्रयोग कसे करावेत ? याचे प्रात्यक्षिक, बारीक-सारीक तपशील व सूचना वर्गात दिल्या जातात. जे साहित्य सहसा पाहायला आणि हात लावायलाही मिळत नाही ते हाताळायला, घरी न्यायला मिळतं, याचा त्या मुलांना प्रचंड आनंद होतो. हा आनंद नेहमीच्या आनंदापेक्षा वेगळा असतो. सरांनी माझ्यावर विश्वास ठेवला याचा अभिमान या आनंदात मिसळलेला असतो. या पद्धतीचा फायदा म्हणजे विद्यार्थी हा प्रयोग घरी हव्या

तितक्या वेळेला करून पाहू शकतात. आपल्या अशिक्षित आई-वडिलांनाही विज्ञानाचे दर्शन घडवितात. बहिर्गोल भिंग, थर्मामीटर, लोलक (प्रिझम), ताणकाटा, ग्लासस्लॅब, इत्यादींसारखे साहित्य विद्यार्थी घरी घेऊन आले की परिसरातील कितीतरी मुले, कुतूहलाने या मुलांच्या भोवती जमतात आणि आमचे विद्यार्थी नकळत शिक्षक बनून मोठ्या उत्साहाने प्रयोगाचे प्रात्यक्षिक करतात. यातून मुलांचा सराव आणि आत्मविश्वास वाढतो. तुम्हांला एखादी गोष्ट दुसऱ्याला समजावून सांगण्यासाठी प्रथम ती स्वतःला चांगली समजली पाहिजे. गोळा झालेल्या मुलांच्या ज्या प्रश्नांची उत्तरे देता येत नाहीत ते प्रश्न शाळेत आम्हाला विचारू लागले. अशातऱ्हेने शाळेत मुले बोलू लागली, हाच एक मोठा सुखद धक्का होता.

काही प्रयोगातून विद्यार्थ्यांची सर्जनशीलता दिसून आली. जगातील कुठल्याही शाळेत या पद्धतीने प्रयोग घेतले जात नाहीत, असं आम्ही मुलांची उभारी वाढण्यासाठी सांगायचो. हेच वाक्य विद्यार्थ्यांनीही पंधे साहेबांना ऐकवलं. प्रयोगशाळेशिवाय, कमीत कमी खर्चात मुलांना जास्तीत जास्त प्रयोग करायला संधी देण्याच्या या अभिनव उपक्रमाचे, पंधे साहेबांनी तोंड भरून कौतुक केले. याचप्रमाणे अभिनव पद्धतीने आम्ही ग्रंथालय कसे चालवितो? त्याची माहिती दिली.

हे सारं वाचायला जितकं सोपं वाटतयं तितक्या सहजतेने ते प्रत्यक्षात आलं नाही. अनेक अडचणी आल्या. विद्यार्थी व पालक यांचा दृष्टिकोन आणि विचित्र सवयी यातून येणाऱ्या अडचणींशी मुकाबला करणे, हे अत्यंत अवघड असते. आर्थिक अडचणींवर मात करणे एकवेळ सोपं आहे, पण मानसिक अडचणींवरील मात फारच अवघड असते. नंतर तपासणीसंबंधी नेहमीचे अन्य उपचार पूर्ण करण्यात आले आणि एकदाची ही तपासणी संपली.

अशी असावी ज्ञान मंदिरे, गुणी असावी मुले, भारतभूच्या सेवेची, दीक्षा त्यांना मिळे.

त्यानंतर पुढे दोन महिने आम्ही ऑक्सिजनवर होतो. रूढीबद्ध आणि चाकोरीने जाणाऱ्या माणसांनी तुम्हांला मान्यता मिळणार नाही, याचा नगारा केव्हाच वाजवून फोडूनही टाकला होता. 'मान्यता मिळाली नाही तर तुमच्या मुलांचे वर्ष वाया जाणार,' हे भूत काहीजणांनी पालकांच्या डोक्यात घुसवले होते. त्यामुळे आम्हीही अतिशय गोंधळलेले, घाबरलेले आणि चिंताग्रस्त होतो. अशा परिस्थितीत वेळेचे घड्याळ उलट चालल्यासारखे वाटते. एक दिवस जिल्हा परिषदेकडून पत्र आले. त्यात शाळेला तर मान्यता होतीच; पण त्याशिवाय उत्तुंग

इमारतीच्या उंचीपेक्षा आमच्या संस्थेची शिक्षणाबद्दलची आस्था, कळकळ, दूरदृष्टी याची उंची जास्त असल्यामुळे ही मान्यता दिल्याचे नमूद करण्यात आले होते. चमत्काराशिवाय नमस्कार नाही याचा प्रत्यय आम्हाला सर्वांना आला होता आणि म्हणूनच हे सारं कसोटीचं तरीही अविस्मरणीय आहे !!

- पु.ग.वैद्य

४४/५६, नवसह्याद्री सोसायटी, कर्वेनगर, पुणे ५२

तुम्हीच 'छात्र प्रबोधन'चा एक अंक तयार करा !

मित्रांनो, छात्र प्रबोधनच्या सातव्या वर्षातील अंक ५ व अंक ११ हे दोन अंक पूर्णतः विद्यार्थ्यांनी तयार केले होते. अंकांचा दर्जा मोठ्यांच्या अंकाइतकाच उत्तम होता, ही विशेष आनंददायी गोष्ट ! गतवर्षीप्रमाणेच यावर्षीही वासंतिक सुट्टीत प्रसिद्ध होणारा वर्ष ८ अंक १० हाही पूर्णतः विद्यार्थ्यांनी तयार केलेला अंक असेल. अंकातील लेखन, मुखपृष्ठ, चित्रे या सर्वांत तुमचा पूर्ण सहभाग हवाच ! परीक्षेची धामधूम सुरू होण्याआधी म्हणजेच ३० फेब्रुवारीपूर्वी तुमचे लेखन आमच्याकडे नक्की पाठवणार ना ! लेखनाविषयी काही मार्गदर्शक सूचना !

१) कथा - नाटकले - कविता - पाठवा.

२) दीपावली विशेषांकात 'आयुष्यातील वादळलाटा' ही लेखमाला आपण वाचली असेलच. आपल्या गावातही वेगवेगळ्या क्षेत्रात यश मिळवणाऱ्या व्यक्ती असतीलच. त्यांची भेट घेऊन त्यांच्या आयुष्यातील कसोटीच्या क्षणाविषयीच लेखन त्यांच्याकडून मिळवावे. उत्कृष्ट लेखांना अंकात प्रसिद्धी देण्यात येईल. (या अंकाव्यतिरिक्त इतरही अंकात) त्यासाठी दिवाळी अंकातील लेखमाला त्यांना दाखवावी. आपले अध्यापक, वडीलधारी माणसे यांची मदत घेण्यास हरकत नाही.

३) वाचलेच पाहिजे असे काही : पुढील ५ पैकी तुम्हाला आवडणाऱ्या कोणत्याही एका पुस्तकाचे रसग्रहण आमच्याकडे ३०० ते ५०० शब्दांत पाठवा !

अ) रंगांगण (नाटक) - विश्वास पाटील

ब) सुंदर जग हे - अरुणा ढेरे क) पोटाचा प्रश्न - मंगला गोडबोले

ड) कार्यरत - अनिल अवचट इ) वृक्षगान - शरदिनी डहाणूकर

६) खालील विषयांवर ५०० ते ७५० शब्दांपर्यंत ललित लेख पाठवा-

अ) नव्या शतकाचे आम्ही शिल्पकार !

ब) माझ्या रोजनिशीतील एक पान क) मला पडलेले स्वप्न... ड) अशा वेळी खूप ताण येतो इ) अशी झाली माझी फजिती

७) संस्था परिचय - तुमच्या गावातील एखाद्या संस्थेचा अथवा ऐतिहासिक वास्तूचा ५०० शब्दात परिचय करून द्या. (सोबत त्या संस्थेचा अथवा वास्तूचा फोटोही पाठवा.)

८) ऑलिंपिक पदक विजेते जे माजी खेळाडू आहेत, अशा खेळाडूंचा परिचय, माहिती मिळवून ती तुमच्या शब्दात, शब्दबद्ध करून आम्हाला पाठवा ! (शब्दमर्यादा ५०० ते ७५० शब्द)

९) या शिवाय इतर कृतिपर लेख, उदा.-विज्ञान प्रयोग, कचऱ्यातून कला, निसर्गाशी मैत्री, शुभेच्छापत्र, आकाशकंदील तयार करण्याची कृती, कोडी, शब्दकोडी, शोधा पाहू, विनोद इ. पाठवा. वेचक वेधक, नावीन्यपूर्ण माहिती पाठवायला हरकत नाही.

लेखन पाठवताना सुवाच्य अक्षरात, आखीव (फुलस्केप) कागदावर, पुरेसा समास सोडून, एकाच बाजूला लिहून पाठवा. त्यावर स्वतःचे नाव, पत्ता, शाळा व इयत्ता लिहायला विसरू नका.

वरील विषयांव्यतिरिक्त क्रीडा-कला-विज्ञानातील तुम्हाला सुचणाऱ्या इतर विषयांवरही लेखन पाठवायला हरकत नाही.

१०) छात्र प्रबोधनच्या मुखपृष्ठासाठी - कुठल्याही प्रकारचे चित्र (जलरंगातील, स्केचपेन, पेन्सिल इ.च्या साहाय्याने अथवा कापड, काडेपेटी यांचा वापर करून) आम्हाला पाठवा. चित्र तुमचं तुम्हीच काढायचंय. या मासिकाच्या आकाराचे तुमचे चित्र असावे.

११) मलपृष्ठासाठी - एखादे राष्ट्रभक्तीपर स्फूर्तिगीतही तुम्ही निवडून आमच्याकडे पाठवा.

१२) आतील चित्रांसाठी - अंकातील चित्रे काढण्यासाठी उत्सुक असणाऱ्यांनी छात्र प्रबोधनच्या मुख्य कार्यालयाशी संपर्क साधावा.

मग मुलांच्या मुलांसाठीच्या अंकात तुम्हीच लेखक-कवी-कलाकार होणार ना ?

भावभक्तीची ओंजळ अमुची, इथे आम्ही वाहतो, नव्या पिढीचे स्वप्न उद्याचे फुलताना पाहतो.

प्रिय छात्र प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,
१९९९ साल आलं, पाहता पाहता गेलंही
आणि २००० साल सुरूही झालं !
नववर्षाचा पहिला महिना म्हणजे
जानेवारी. या महिन्यातला पहिला सण
म्हणजे 'मकर संक्रांत' होय.

संक्रांत हा सण भूगोलाशी निगडित
आहे. सूर्यभ्रमणाचे आपण दोन आयन
मानतो. एक उत्तरायण व दुसरे दक्षिणायन
संक्रांतीपासून सूर्याचे उत्तरायण सुरू होते.

सूर्य आकाशात ज्या मार्गावरून जात
असतो, त्या मार्गाचे बारा भाग मानतात.
त्याला 'राशी' असे म्हणतात. या दिवशी
सूर्य बारा राशीपैकी एका राशीत म्हणजे
मकर राशीत प्रवेश करतो. सूर्य या दिवशी
मकर वृत्तावर असतो. ही त्याची
दक्षिणेकडची अंतिम रेषा आहे. त्यावेळी
भारतावर सूर्याची तिरकस किरणे पडतात.
सूर्याची उष्णता कमी मिळते. त्यामुळे
आपल्याकडे हिवाळा असतो. या काळात
दिवस लहान व रात्र दिवसाच्या मानाने
थोडी मोठी असते. १४ जानेवारी
म्हणजेच संक्रांतीच्या दिवसापासून पुढे
दिवस थोडा थोडा मोठा होत जातो.

आता पाहूया संक्रांत भारताच्या
विविध प्रांतांत कशी साजरी करतात ?
आपल्या महाराष्ट्रात मकर संक्रांत कशी
साजरी करतात, ते आपल्या सर्वांना माहीत
आहे. त्यामुळे महाराष्ट्राऐवजी इतर प्रांतांत
कोणत्या प्रकारे हा सण साजरा करतात, ते
पाहूया. तर प्रथम केरळ राज्य, केरळमध्ये
अशी समजूत आहे, की तप करणाऱ्या
पार्वतीला याच दिवशी देवाने दर्शन दिले.
म्हणून स्त्रिया आपल्या सौभाग्य
रक्षणासाठी आणि कुमारिका आपल्याला
चांगला पती मिळावा, म्हणून सात दिवस
व्रत करतात. पहाटे आंघोळ करतात. नवे
कपडे घालतात. झोपाळे बांधतात. त्यावर
खेळत रात्रभर गाणी गातात.

तिळगूळ घ्या, गोड बोला!

- दीपक महाले.

आंध्रामध्ये संक्रांत सण हा फार
महत्त्वाचा मानतात. घोघरी अंगणात
छान रांगोळ्या काढतात. आदल्या
दिवशी अभ्यंगस्नान करतात. होळी
पेटवतात; त्याच्या दुसऱ्या दिवशी
जनावरांची पूजा करतात. कोंबड्यांच्या,
मेंढ्यांच्या झुंजी लावतात.

हरियाणात या सणाला मोठे पर्व
मानतात. सकाळी आंघोळ झाल्यावर
ब्राह्मणांना दान देतात, गोरगरिबांना पुडे व
गुळगुळे नावाचे पदार्थ देतात, कपडे
देतात. गायींना चारा घालतात. तसेच
तिळाच्या काटक्या जाळून शेक घेतात.

तामिळनाडूत संक्रांतीला 'पोंगल'
म्हणतात. पोंगल म्हणजे तांदळाची खीर.
संक्रांतीच्या आदल्या दिवशी इंद्राची पूजा
करतात. तसेच संक्रांतीच्या दिवशी मुद्दाम
घरोघरी सूर्यपूजा करतात. अंगणात खास
सूर्याची प्रतिमा काढतात. या काढलेल्या
सूर्याची पूजा करतात. त्यापुढे खीर
शिजवतात. नंतर गणपतीला नैवेद्य
दाखवितात. गायीला गोघ्रास देतात
आणि बाकीची खीर प्रसाद म्हणून
खातात. घोघर जाऊन एकमेकांचे
अभिष्टिचिंतन करतात.

तिसऱ्या दिवशी आपल्याकडील बैल
पोळ्यासारखी, जनावरांची पूजा करतात.

पंजाबात संक्रांतीच्या आदल्या
दिवशी अग्नीची पूजा करतात. रेवड्या,
पोहे, मका इत्यादी पदार्थ अग्नीला अर्पण
करतात. गाणी गाऊन नृत्य करतात. या
दिवसाला 'लोहडी' म्हणतात.
संक्रांतीच्या दिवशी खीर पितात. उरलेली

खीर घोघरी वाटतात. याच दिवशी गुरू
गोविंदसिंहांनी चाळीस शिखांना क्षमा
केली. यालाच 'चाळीस मुक्तक' असे
म्हणतात. याच्या स्मरणार्थ यात्रा भरते.
या दिवशी पवित्र क्षेत्री स्नान करतात.

गुजरातमध्ये या दरम्यान 'उत्तरांड'
नावाचा सण येतो. या दिवशी लोक उंच
इमारतीवर उभे राहून विविध आकारांचे
पतंग उडवितात.

आता संक्रांतीच्या सामाजिक
महत्त्वाविषयी थोडसं जाणून घेऊया.
आपल्या देशात जे विविध सण-समारंभ
साजरे केले जातात, त्या मागे काहीतरी
उदात्त ध्येय असते, काहीतरी उद्देश
असतो. तसाच उद्देश संक्रांत हा सण
साजरा करण्यामागे आहे. या दिवशी
आपण एकमेकांना तिळगूळ देतो आणि
म्हणतो की, 'तिळगूळ घ्या अन् गोड
बोला' यात ज्याला आपण तिळगूळ
देतो, त्याने आपल्याशी गोड बोलावे,
अशी इच्छा आपण व्यक्त करतो.

काहीतरी कारणाने आपले कोणाशी
मतभेद होतात, एकमेकांविषयी मनात
कटुता आलेली असते; ते मतभेद
विसरून जावे, ती कटुता मनातून काढून
टाकावी व मने मोकळी व्हावीत, म्हणून
आपण एकमेकांना तिळगूळ देतो व तशी
इच्छा बोलून दाखवितो. तिळात तेल
असते, तेव्हा तिळातील तेलाप्रमाणे
स्निग्धता आणि गुळाप्रमाणे गोडी आपण
आपल्या वागण्यात ठेवावी, अशी अपेक्षा
बाळगतो. म्हटलेच आहे -

देऊ, घेऊ तिळगूळ लाडू
हेवे, दावे मोडून काडू
संक्रांतीला साक्षी ठेवून
स्नेह वाढवू, प्रेम वाढवू

- दीपक महादु महाले

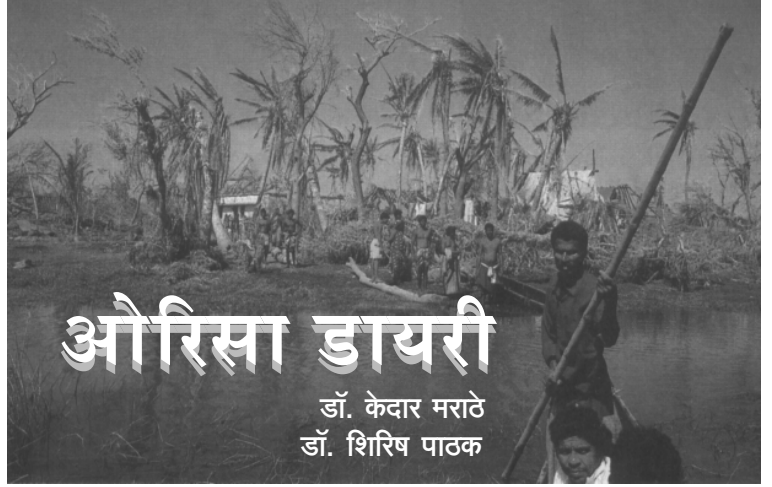
इ.९वी, महाराणा प्रताप माध्य.
विद्यालय, राजपूत कॉलनी, देवपूर, धुळे

संक्रमण नित्य होत आहे, संक्रांतीची गरज आहे, हलवा-तिळगूळ माध्यम आहे, शांती-प्रेम साध्य आहे.

पहाटेचे ५.३० वाजले होते.

भुवनेश्वर यायला अजून दीड-एक तासाचा अवधी होता. रेल्वेच्या खिडक्या उघडल्या, तसा गार वारा आत येऊ लागला. बाहेर चांगलंच उजाडलं होतं. ओरिसात सूर्योदय बराच लवकर होतो. खिडकीतून बाहेर नजर टाकली तर आजूबाजूला दिसणारी अगणित नारळाची झाडे, त्या वादळवाऱ्याच्या जोरानं वाकली होती. त्यांच्या झावळ्या वाऱ्याच्या दिशेनं तशाच स्थिर होत्या. आजही, वादळानंतर २० दिवसांनी, जणू त्या भीषण तांडवाने सृष्टीही स्तब्ध झाली होती. समुद्र किनाऱ्यालगतच्या प्रदेशात काय परिस्थिती असेल, या कल्पनेनेच अंगावर शहारे आले.

२९ ऑक्टोबर हा दिवस ओरिसाच्या किनाऱ्यावरील अकरा जिल्ह्यांसाठी एक काळा दिवस ठरला. एका महाप्रलयकारी चक्रीवादळाने ओरिसाच्या किनाऱ्याला धडक दिली. हे वादळ आणि त्यानंतर २५-३० कि.मी. आत घुसलेलं समुदाचं पाणी, हजारी जीवांचा बळी घेऊन गेलं. सुमारे ३६ तास हे भयाण नाट्य चाललं होतं. निसर्गाच्या या रौद्रभीषण

ओरिसा डायरी

डॉ. केदार मराठे
डॉ. शिरिष पाठक

स्वरूपाकडे हतबुद्ध होऊन बघण्यापलीकडे आपल्या हातात फारस काही उरलंच नाही. पुरेशी पूर्वसूचना मिळूनही आपण काही केलं नाही. पण या चुकीला क्षमा नव्हती.

संपर्क यंत्रणेअभावी आणि दळणवळणाअभावी वादळग्रस्तांपर्यंत मदत पोहोचण्यासही उशीर झाला. पर सेनादलाच्या अफाट कौशल्यामुळेच सर्वांपर्यंत प्राथमिक मदत पोहोचू शकली. या वादळाने हजारोंचा बळी घेतलाच. पण

त्यानंतर साथीच्या रोगांनी थैमान घालण्याची शक्यताही जाणवू लागली. दूषित पाण्याने पसरणाऱ्या, या रोगांना जर वेळीच अटकाव केला नसता तर फार मोठ्या मनुष्याहानीची शक्यता होती. यासाठी गरज होती डॉक्टरांची, वैद्यांची, औषधांची. वेगवेगळ्या राज्यांनी, संस्थांनी मदत म्हणून भरपूर औषधे पाठविली पण तिथे काम करणाऱ्या डॉक्टरांच्या अपुऱ्या संख्येचा प्रश्न होताच. याच कामी 'प्रचीती वैद्यकीय गट, पुणे' या डॉक्टर आणि वैद्यकीय विद्यार्थ्यांच्या संघटनेनं सहा डॉक्टरांचं पहिलं पथक पाठविण्याचं निश्चित केलं. यासाठी औषधे आणि आर्थिक मदत मिळविण्यासाठी प्रयत्न झाले. त्याच्यासाठी कल्याणी गुप्स आणि चांडक मेडिकल स्टोअर्स, गुलटेकडी यांच्याकडून प्रत्येकी ४ ते ५ हजार रु.ची औषधे आम्हाला उपलब्ध झाली. पुण्यातील 'अमेय डेव्हलपर्स' चे श्री. वाय.जी. पटवर्धन व श्री. केंघे यांनीही आर्थिक मदत केली. त्यानंतर मदतीचे शेकडो हात पुढे येऊ लागले. तेव्हा एक गोष्ट प्रकर्षानं जाणवली की चांगल्या कामाला प्रोत्साहन आणि मदत करणाऱ्या अनेक दानशूर व्यक्ती समाजात आहेत.

दर्शन घडता प्रेमाचे...

ओरिसातल्या आठ दिवसात अनेक चांगले अनुभव आले. अनेक चांगल्या व्यक्ती भेटल्या. त्यातलीच एक व्यक्ती म्हणजे - बेणूधर, आमचा दुभाषा. हा माणूस आंबिकी गावातलाच! बेणू म्हणजे ३०-३५ वर्षांचा, थोडीफार शाळा शिकलेला तरुण ! पारादीपमध्ये तो एका कंपनीत नोकरी करत होता. पण या वादळानं त्याची कंपनी नामशेष झाली. सुदैवाची गोष्ट म्हणजे त्याचं सगळं कुटुंब सुखरूप व सुरक्षित आहे. त्याला एक ८ महिन्यांचा मुलगा आहे. त्याचं नाव 'टु टु' - त्यानं आम्हा सर्वांनाच खूप लळा लावला. बेणू मुख्य म्हणजे आमच्या 'मोबाईल क्लिनिक'चा वाटाड्या होता. त्याला तिथली गावं - रस्ते - घरं अगदी पाठ होती. शिवाय ओरिया भाषा आम्हाला थोडीफार शिकविण्यातही तो यशस्वी झाला होता. खरं तर तो आमच्या टीमचा एक भागच बनला होता. एकदा तर त्यानं कमालच केली. त्याला रिलीफमधून मिळालेल्या कणकेचे पराठे करून तो आमच्यासाठी घेऊन आला आणि आम्हाला त्याने मोठ्या आग्रहाने खाऊ घातले. त्याच्या या आतिथ्यशीलते पुढे आम्ही नतमस्तक झालो.

जरी दाट अंधार आहे सभोती तरी आमुची वाट तेजाळली । समाजार्थ निस्वार्थ सविा कराया तुम्ही त्याग दीक्षा आम्हाला दिली ।

गरज आहे ती फक्त झटून काम करणाऱ्या व मिळालेली मदत योग्य माणसांपर्यंत पोहोचवणाऱ्या घटकांची ! नेमका

हाच घटक बनून आम्ही काम करीत होतो.

आंबिकी आणि त्याच्या जवळपासच्या दहा खेड्यांमध्ये काम करण्याचा अनुभव, हा आम्हा सर्वांना आयुष्यभर लक्षात राहिल असा होता. तिथे आम्ही १० बेडचं हॉस्पिटल सुरू केलं. तिथल्या प्रतिकूल परिस्थितीवर मात करून ते ८-१० दिवस यशस्वीपणे चालवू शकलो आणि मुख्य म्हणजे अनेक डायरियाग्रस्त रुग्णांचे प्राण वाचवू शकलो, याबद्दल आज खूप समाधान वाटत आहे.

अवघ्या तीन दिवसांत पुरेशी आर्थिक मदत आणि भरपूर औषधे यांसह हे पथक १६ नोव्हेंबरला भुवनेश्वरला रवाना झालं. त्यापाठोपाठ अजून औषधे घेऊन दुसरं पथकही भुवनेश्वरमध्ये २३ नोव्हेंबरला दाखल झालं.

या वादळात सर्वात जास्त नुकसान झालं ते जगतसिंगपूरला जिल्ह्यात. या जिल्हातल्या एरसमा ब्लॉकमध्ये सर्वात जास्त मनुष्यहानी झाली. या एरसमा ब्लॉकमधीलच आंबिकी आणि त्या भोवतालची आठ गावे हे आमचं कार्यक्षेत्र ठरलं. सहा जणांची दोन - दोनच्या गटात विभागणी करण्याचं निश्चित झालं. दोघेजण हॉस्पिटल सांभाळतील, दोघेजण ज.झ.ऊ. (बाह्यरुग्ण विभाग) तर दोघेजण चलिल्लश्रश ढशरा म्हणून काम बघतील असं ठरलं. दरदिवशी क्रमाक्रमाने या भूमिका बदलणार होत्या.

आमच्या कार्यक्षेत्रातल्या आठ गावांपैकी चार गावात तर रस्ते अजूनही पाण्याखाली होते. कमरभर पाण्यातूनच जावं लागे. आमच्याबरोबर आंबिकी गावातला वेणूदास म्हणून एकजण रोज

सुरांमुळे मने जुळली...

ओरिसामध्ये जाताना आम्ही पेपरमध्ये, मासिकामध्ये वाचलं होतं की, तिथे लुटालूट, मारामारी चालू आहे. भुकेपायी अशा घटना काही प्रमाणात घडल्याही. पण ८ दिवसात आमचा आंबिकीतल्या गावकऱ्यांशी जो ऋणानुबंध जोडला गेला, तो अवर्णनीय होता. तिथून निघायच्या आदल्या दिवशी आमच्या बाह्यरुग्ण विभागात चक्क एक तास गाण्याची मैफल रंगली. तिथे रमेश आणि दिलीप या आंबिकीतल्या युवकांनी हृदयस्पर्शी अशी ओरिया भाषेतली गाणी सादर केली. आम्हीसुद्धा मराठी व हिंदी गाणी म्हटली. आमची आणि त्यांची भाषा वेगळी असली तरी सूर एकच असल्यामुळे मने जुळली गेली.

फिरायचा. तोच आम्हाला वेगवेगळ्या गावात घेऊन जायचा. दररोज १५ कि.मी.तरी रपेट व्हायची.

गावात शाळेची एक इमारत होती. त्याच्या शेजारी तीन छोट्या खोल्या होत्या. तिथे आम्ही हॉस्पिटल चालवायचो. शाळेच्या एका खोलीत आम्ही राहात होतो. त्याच खोलीत सगळी औषधे ठेवलेली. तिथंच बाहेर ज.झ.ऊ. चालायची. दिवसभर पेशंट यायचे. सकाळी आठ वाजता सुरू होणारी ज.झ.ऊ. संध्याकाळी ६-६.३० पर्यंत चालायची. इथं आम्हाला पहिली अडचण आली ती भाषेची. पेशंटची तक्रार समजण्यासाठी, त्याला प्रश्न विचारण्यासाठी ओरिया भाषेची जुजबी माहिती आवश्यक होती. साध्या साध्या लक्षणांना ओरिया भाषेत काय म्हणायचं, पेशंटला गोळ्या घेण्याबद्दलच्या सूचना कशा द्यायच्या, हे आम्ही ओरिया भाषेतून

चटकन शिकलो. तशी मराठी-हिंदीशी ही भाषा मिळतीजुळती आहे. पण उच्चार थोडेसे बंगाली पद्धतीचे. त्यामुळे फारशी अडचण आली नाही.

आमच्यापैकी एक गट दिवसभर हॉस्पिटल सांभाळायचा. मग रात्री ३-३ तासांची ड्यूटी असायची. आळीपाळीनं दोघं रात्री थांबायचो. पहिले ३ दिवस तर फक्त कंदिलाच्या किंवा बॅटरीच्या उजेडात काम करावं लागलं. रात्री अपरात्री कधीही एकदम सिरियस पेशंट यायचा. अशा एखाद्या पेशंटला त्या मिणमिणत्या प्रकाशात सलाईन लावणं म्हणजे अक्षरशः दिव्यच होतं. दर १५/२० मिनिटांनी सलाईनच्या बाटल्या बदलाव्या लागायच्या. आजाराच्या पहिल्या दुसऱ्या दिवशी पेशंटला एकदम लीटर दोन लीटर पाण्यासारखे जुलाब व्हायचे. उलट्या व्हायच्या. असं जेवढं पाणी, जेवढे क्षार शरीराबाहेर फेकले जातात त्याची परत भरपाई करणं आवश्यक असतं. एकेका पेशंटला २५-३० सलाईनच्या बाटल्या लागत. असे ७-८पेशंट एकावेळी सांभाळणं म्हणजे कसरतच होती.

अशावेळी अनेक विलक्षण अनुभव आले. जयदेव नावाचा एक पेशंट - २५ वर्षांचा तरुण, अँडमिट झाला तेव्हा अतिशय सिरियस होता. एकदा अचानक रात्री तो कसंतरी करायला लागला.

कालचे पान फाडण्यासाठी, अस्तिवाची हवीय धमक । राख झाली तरी माणसा आभाळ भरून एकदा चमक ।

त्याच्याबरोबर त्याची आई होती. हे सगळं बघून ती एकदम मोठ्यानं रडायला लागली. आम्हाला काही सुचेनासं झालं. एकतर त्या अंधारात काम करताना वेड लागायची पाळी आली होती. पण डोकं शांत ठेवून काम करत गेलो. शेवटी तो शुद्धीवर आला आणि एक-दोन दिवसात स्वतःच्या पायावर चालत घरी गेला. त्याला डिस्चार्ज देताना आम्हाला केवढं तरी समाधान वाटत होतं. हॉस्पिटलच्या बाहेर जाताना जयदेव थोडं पुढं गेला आणि परत मागे वळून आला. एकदम आम्हा दोघा तिघांच्या पायाच पडला. त्याच्या आईनं कदाचित त्याला सांगितलं असावं. आम्हाला एकदम कसं तरीच झालं. आम्हाला एकमेकांची भाषा समजत नव्हती. पण भावनांना भाषेच्या मर्यादा नसतातच. आपण वैद्यकीय व्यवसायात आल्याचं जे समाधान असतं ना तेवढंच जाणवत राहिलं.

एके दिवशी संध्याकाळी एक माणूस मुन्ना नावाचा एक पेशंट घेऊन आला. त्याचं वय होतं अवघं नऊ महिने. मुन्नाला मोठ्या प्रमाणावर जुलाब झाल्याने खूप डीहायड्रेशन झालं होतं. तो माणूस मुन्नाचा मामा असल्याचं कळलं. मुन्नाचे आई आणि वडील या वादळाचे बळी ठरले होते. खरंतर त्यावेळी मुन्नाला अंगावरच्या दुधाची गरज होती. त्यासाठी त्याच्या आल्याला आम्ही बोलावून घेतलं. याच वादळाने या आत्याच्या सात महिन्यांच्या मुलाचा बळी घेतला होता. आत्यानी येऊन मुन्नाला आपल्या कुशीत घेतलं; त्याला दत्तक घेण्याचेही निश्चित केलं; मुन्नाला आईवडील मिळाले.

या वादळात काही गावंच्या गावं साफ झाली. काही पेशंट तर असे भेटले की त्यांच्या पंधरावीस जणांच्या परिवारात ते एकटेच जिवंत होते. कांकण, ज्ञानिपाडा, डोंईबोरो, पाटणा अशी किती गावांची नावं घ्यायची ? दीड-दोन हजार

मानवतेशी नाते अमुचे..

आणखी एक नाव जे निश्चितपणे विसरता येणार नाही, ते म्हणजे डॉ. जॉनी - ओरिसातल्या मिशनरी हॉस्पिटलमध्ये, गेली १५ वर्षे ते काम करत आहेत. आम्ही आंबिकीला पोहोचलो, त्याआधी दोन दिवस ते या भागात काम करत होते. त्यांनी त्यांच्या अनुभवांचे जे बोल आम्हाला सांगितले ते आमच्या तिथल्या वाटचालीत बहुमोल मार्गदर्शक ठरले, आमच्या दवाखान्याला ऑल इंडिया इन्स्टिट्यूट ऑफ मेडिकल सायन्सचे तीन डॉक्टर भेट देऊन गेले. त्यांनी शाबासकीची थाप आमच्या पाठीवर दिली. सेन्ट्रल रिझर्व पोलिस फोर्स (RPF) (RPF) आणि रॅपिड अॅक्शन फोर्स (RAF) चे कमांडंट श्री. आर. सहोटा यांनी जातीनं येऊन, आम्हाला वेळोवेळी मदत केली. परत येताना एकच गोष्ट मनात येत होती. गेले आठ दिवस आपण मदत केली हे खरं पण पुढे काय? खरंच याचं उत्तर सगळ्यांनीच शोधायला हवं !

लोकवस्तीच्या गावात आज जेमतेम दीड-दोनशे माणसं उरली आहेत. अशाच एका गावात एक पेशंट हात दुखतो म्हणून आला होता. त्याला हात का दुखतो ? असं विचारल्यावर तो म्हणाला की बत्त्याच्यावेळी (ओरिसात चक्रीवादळाला बत्त्या म्हणतात) मी पाण्याबरोबर वाहून चाललो होतो. तेव्हा झाडाची एक फांदी पकडली. पण पाण्याची ओढ एवढी प्रचंड होती की कमरेची लुंगी काढून हात फांदीला बांधून टाकला. तो दोन दिवस तसाच फांदीला लटकलेला होता आणि आता हात दुखतो म्हणून गोळ्या घ्यायला आला होता.

एका गावात शाळेच्या दोन खोल्या होत्या. समुद्राचं पाणी गावात शिरल्यावर सगळे त्या खोल्यांच्या छतावर उभे राहिले. अचानक एका खोलीचं छत कोसळलं. दोनशे जण पाण्यात पडले. हे पाहून दुसऱ्या खोलीवरच्या सर्वांनी घाबरून पाण्यात उड्या टाकल्या आणि तेही बुडून मेले. रस्त्यांच्या कडेला अर्धवट जळलेली प्रेतं, वाकलेली स्तब्ध नारळाची झाडे, खाऱ्या पाण्यानं भरलेली भाताची शेतं असंच दृश्य सगळीकडे दिसायचं.

ओरिसा हळूहळू सावरतोय. गतस्मृतींना पुसून टाकण्याचा प्रयत्न करतोय. ज्यांच्या घरातले सगळेच्या सगळे या वादळात गेले अशी माणसं मात्र शोक करताना दिसत नाहीत. त्याचं दुःखच एवढं आहे की कितीही शोक केला तरी तो अपुरा पडावा, म्हणून ते अबोल आहेत की आता आपल्याला एकटं जगायचंय पुन्हा उभं राहायचंय म्हणून हे त्यांचं Defense Machaanism झालंय? कोण जाणे.

२५ तारखेला सकाळी दहा- साडेदहाला आम्ही आंबिकीहून निघालो. गावातले अनेकजण गाडीशी निरोप घायला आले. काय नातं, काय संबंध होता त्यांचा आमच्याशी ? त्यांच्यातला एकजण म्हणाला, 'तुम्ही इतक्या दुरून प्रत्यक्ष आलात. आम्हाला फार बरं वाटलं. पण तुम्ही का चाललात ?' या प्रश्नाला आमच्याकडे उत्तर नव्हतं. मूकपणे आम्ही गाडीत चढलो आणि निरोपाचा हात हलवला.

- डॉ.केदार मराठे, डॉ.शिरीष पाठक
प्रचीती वैद्यकीय गट,
ज्ञान प्रबोधिनी प्रशाला, पुणे

खिन्न काळा अंधार, आता ओसरेल पार । लहरींत किरणांची कलाबूत मोहरेल आता उजाडेल ।

प्रबोधिनी वार्ता

- * ग्रामीण प्रज्ञा विकास योजनेतील विद्यार्थ्यांची ५ दिवसांची अभ्यास सहल - सोलापूर, उस्मानाबाद, जिल्ह्यांमध्ये झाली.
- * किशोरी विकास प्रकल्पामधील १० गावांमधील १०० मुलींचे ४ दिवसांचे निवासी शिबिर रावडी येथे संपन्न झाले.
- * थेऊर, मांजरी, राहुरी, इचलकरंजी व सोलापूर येथील ऊस तोडी कामगारांच्या मुला-मुलींसाठी साखरशाळा सुरू झाल्या.सध्या त्यामध्ये सुमारे ७५० विद्यार्थी शिकत आहेत.

निरोप

- * 'प्रबोधिनी परिचय सहलीसाठी' आपल्या येथील इच्छुक, प्रबोधिनीच्या कार्याबद्दल आस्था असलेल्या, ते समजून घेण्यामध्ये रस असलेल्या व्यक्तींना आवर्जून येण्यास सांगावे
- * वेध यशाचा, कल्पक बनूया, असे घटते सुंदर अक्षर, प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास, छंद आकाशदर्शनाचा या पुस्तकांच्या पुढच्या आवृत्त्या प्रकाशित झाल्या असून, या विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. पुस्तक विक्रेत्यांद्वारा शाळांतून व अन्य माध्यमांतून ही पुस्तके अनेकांपर्यंत पोहोचविण्यासाठी विशेष प्रयत्न करावेत.

विशेष आवाहन

'ओरिसा मदत कार्यासंबंधी' प्रबोधिनीतर्फे येते २-३ महिने ओरिसा मदत कार्यासाठी ८-८ दिवसांच्या ५ ते १० जणांच्या तुकड्या पाठविण्याची योजना आहे. वय वर्षे १८ ते ४० या वयोगटातील ज्यांना, या मदतकार्यासाठी स्वखर्चाने (अंदाजे खर्च १,००० ते १२०००.) प्रबोधिनीमार्फत जाण्याची इच्छा आहे, अशांनी जानेवारी ते मार्च या काळातील आपले सोयीचे १० दिवस कोणते, ते पत्राने छात्र प्रबोधनच्या पत्त्यावर शक्य तितक्या लवकर कळवावे. सोबत स्वतःची थोडी माहितीही लिहून पाठवावी. त्यांना उलट टपाली तपशील कळविले जातील. या व्यतिरिक्त यथाशक्य आर्थिक मदतही छात्र प्रबोधनच्या पत्त्यावर पाठवावी, त्याचा विनियोग मदतकार्यासाठी योग्यरितीने केला जाईल.

स्थानिक उपक्रम केंद्रांवरील वृत्त

* अलिबाग :

- दिवाळीत किल्ले तयार करण्याची स्पर्धा योजली होती, त्याला १२ गटांमधून ६९ विद्यार्थ्यांनी उत्तम प्रतिसाद दिला.
- आकाशकंदिल निर्मिती उपक्रम - सुमारे ३०० विद्यार्थ्यांनी भाग घेतला.राखी, शुभेच्छापत्रांप्रमाणेच आकाशकंदिलाच्या कच्च्या मालाची पाकिटे तयार करून ती बोरीवली, डोंबिवली, रसायनी,नागोठणे, पुणे येथील केंद्रांनी,ती विद्यार्थ्यांना विकली.
- 'क्षितिज गिर्यारोहण संस्था' ठाणे व 'दहिसर गावदेवी क्रीडामंडळ, यांच्या विद्यमाने योजलेल्या अष्टांग पदभ्रमण मोहिमेत सहकार्य व काही प्रबोधकांचा सहभाग.

* बोरीवली :

- मुलांसाठी प्रथमच 'आम्ही रवी उद्याचे' या नावाने २ दिवसांचे शिबिर योजले होते. त्याला ४० मुले उपस्थित होती.
- आठवीच्या ऐंशी मुला-मुलींसाठी सुविद्यालय बोरीवली यांच्या पालक संघाच्या सहकार्याने विद्याव्रत संस्कार व्याख्यानमाला चालू असून आत्तापर्यंत १२ व्याख्याने (दर रविवारी एक तास) गटचर्चा झाल्या. त्यांच्यासाठी निवडक पुस्तकांचे ग्रंथालयही चालविले जाते.
- दर शनिवारी २ तास मुलामुलींसाठी 'विकासिका' चे उपक्रम चालू आहेत. त्यामध्ये ३० मुले-मुली नियमितपणे येत असतात.

* सांगली :

- सांगली येथील मार्गदर्शक व प्रबोधकांनी मिरज येथे ३ दिवसांचे शिबिर घेतले. त्यामध्ये ४५ विद्यार्थी सहभागी झाले होते.
- नियमित दर शनिवारी-रविवार मुलांचे क्रीडादल व अन्य कार्यक्रम चालू असतात. कार्यकर्त्यांची साप्ताहिक उपासना व बैठक, प्रत्येक आठवड्याला, एकेकाच्या घरी होऊन विविध विषयांवर चर्चा, विचारविनिमय होतो.

* रसायनी :

- सुमारे ४२ विद्यार्थ्यांची रायगड-शिवधरघळ सहल, उत्साहात पार पडली.४१३ वेळा रायगडावर गेलेले डोंबिवलीचे श्री.सुरेश वाडकर हेही विद्यार्थ्यांसमवेत असल्याने सहलीची रंगत वाढली.
- श्री.मधुकरराव वडके यांच्या मार्गदर्शनाखाली २ दिवसांचे अक्षर सुधार शिबिर योजले होते.त्यामध्ये४० प्रबोधकांनी भाग घेतला.

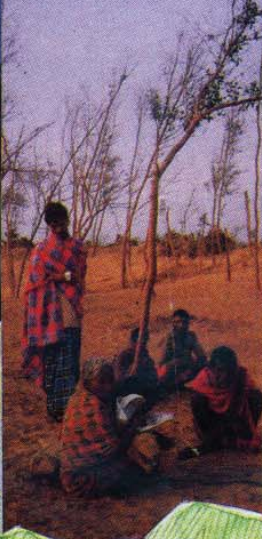
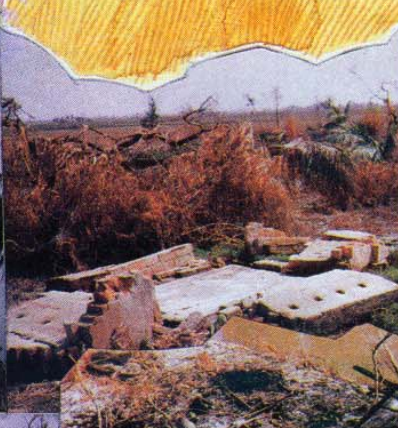
* धाराशिव :

- येथे प्रबोधकांसाठी ३ तासाचा एक मेळावा योजला होता. त्यामध्ये ४० विद्यार्थी उपस्थित होते.

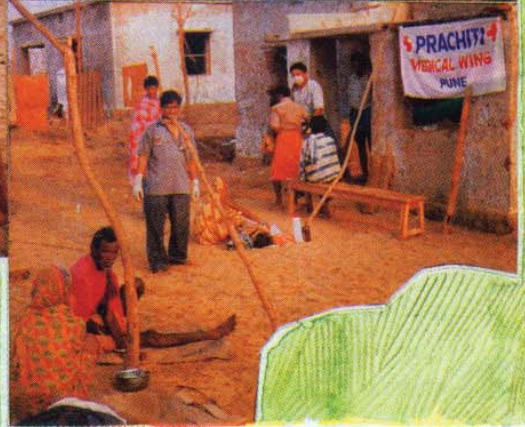
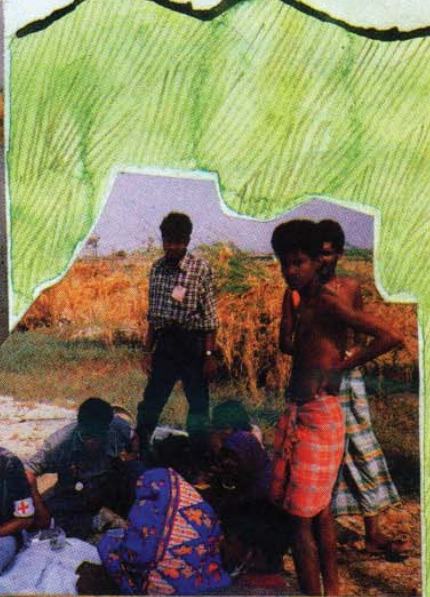
हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून मुद्रक, प्रकाशक व संपादक श्री. महेन्द्र सेठिया यांनी राष्ट्रीय सौर १२ चैत्र, शके १९३०, १ एप्रिल २००८ या दिवशी बालोद्यान प्रेस, नातुबाग, शुक्रवार पेठ, पुणे २ येथे छापून, ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०, सदाशिव पेठ, पुणे ३०. येथून प्रसिद्ध केले.

आम्ही पेरली आमुच्यासाठी स्वप्ने जागो जाग । जिद्द आमुची फुलवायाची फुलाफुलाची बाग।।

बादळवान्याचा
सोसुनिया मारा,
सुकला येथे अवघा
जीवनफुलोरा

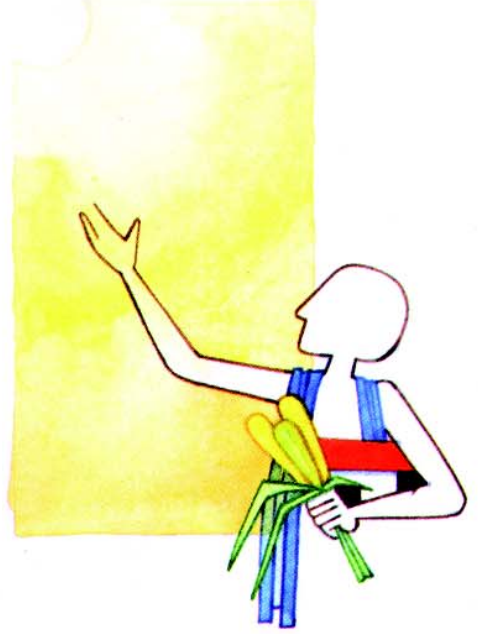

निसर्गाचा
हाहाकार!
माणुसकीचा
आविष्कार!

दुःखाच्याही जहाल विषात, आर्ततेचं अमृत आहे

रक्षणार्थ ठाकुनी उभे चहूकडे
करु समर्थ हा समाज होउनी पुढे ।।१।।
अन्नवस्त्र अल्पसे आसरा नसे पुरा
जाहला नसे प्रबुद्ध देश हा खराखुरा
सिद्धीस्तव कष्टांचे शिंपुनी सडे ।।२।।
भक्तिहीन वृत्तिचे शक्तिहीन बापुडे
जन्मती नांदती नष्ट होति बुडबुडे
जागत्या जनार्दनास घालु साकडे ।।३।।
सद्गुणी पराक्रमी आपुल्या पिढ्या-पिढ्या
दुर्दिनास पचवुनी राहिल्या सदा खड्या
सांगतात नौबती सांगतात चौघडे ।।४।।
व्यक्ति-व्यक्ति भिन्नता, ती मतर-वतंत्रता
घडवु त्यातुनी समर्थ रनेहशील एकता
एकसूत्र सर्व लोक करुनिया खडे ।।५।।
नांदवून शांतता, फुलवूनी समृद्धता,
नाव सार्थ हे करु सुवर्णभूमि भारता
चालणे चालणे चालणे पुढे पुढे ।।६।।

संपर्क पत्ता : संपादक, छात्र प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधिनी, ५१० सदाशिव पेठ,

पुणे 411030.

☎ (०२०) ४४७७६९१, ४४७८०९५

कार्यालयाची वेळ : स.१० ते संध्या.७

या अंकाची किंमत : रु.१०/-

वार्षिक वर्गणी : रुपये १२५/-

प्रकाशन दिनांक : सौर ११ पौष, शके १९२१

१ जानेवारी २०००